

Synochi

Vol 4 (2025)

Το ιστορικό περιβάλλον του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατά τον 10ο αιώνα

Ελένη Κατή

doi: [10.12681/syn.44428](https://doi.org/10.12681/syn.44428)

To cite this article:

Κατή Ε. (2026). Το ιστορικό περιβάλλον του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατά τον 10ο αιώνα. *Synochi*, 4. <https://doi.org/10.12681/syn.44428>

SYNOCHI

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΟΥ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ «ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»

ΤΜΗΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

E-JOURNAL OF THE LAB "CHURCH AND CULTURE"

DEPARTMENT OF THEOLOGY

FACULTY OF THEOLOGY

NATIONAL AND KAPODISTRIAN UNIVERSITY OF ATHENS

ΤΕΥΧΟΣ 4 ▪ VOLUME 4

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2025 ▪ DECEMBER 2025

Το ιστορικό περιβάλλον του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως κατά τον 10ο αιώνα

Κατή Ελένη⁸⁶⁶

1. Εισαγωγικά

Ο 10ος αιώνας είναι μία εποχή κατά την οποία το πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως γνώρισε ισχυροποίηση και αύξηση του κύρους του, αν και βίωσε και φάσεις κρίσης. Αυτό οφείλεται αφενός στα πρόσωπα και αφετέρου στις επικρατούσες συνθήκες. Η προβολή του ιστορικού πλαισίου στοχεύει να συμβάλλει στην προσπάθεια κατανόησης των συγκυριών, καθώς οι προσλαμβάνουσες από το ιστορικό περιβάλλον διαμορφώνουν σε μεγάλο βαθμό τις επιλογές, τις αποφάσεις και τις δράσεις των προσώπων.

Η γενική πολιτιστική ατμόσφαιρα στη βυζαντινή αυτοκρατορία εκτίθεται στον βαθμό που απαιτείται ώστε να φωτιστεί το περιβάλλον μέσα στο οποίο έζησαν και έδρασαν οι πατριάρχες της εποχής. Η πολιτική κατάσταση παρουσιάζεται, διότι βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με πολλές από τις κινήσεις και τις πράξεις των πατριαρχών. Οι δε κρατούσες συνθήκες στην τοπική Εκκλησία οπωσδήποτε αναλύονται προκειμένου να καταδειχθεί σε ποια κατάσταση βρίσκονταν τα εκκλησιαστικά πράγματα.

Εκτός όμως από το ιστορικό περιβάλλον μέσα στη βυζαντινή αυτοκρατορία είναι απαραίτητο να δει κανείς και το «διεθνές» περιβάλλον της εποχής, αλλά και την κατάσταση στις λοιπές Εκκλησίες, καθώς υπάρχουν πράξεις των πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως, που σχετίζονται με τις ιστορικές συνθήκες στον ευρύτερο χώρο, οι οποίες είχαν τον αντίκτυπό τους και στην Εκκλησία, ως οργανισμό που υφίσταται και δραστηριοποιείται μέσα στο ιστορικό γίγνεσθαι.

2. Πολιτιστικά χαρακτηριστικά του 10ου αιώνα στο Βυζάντιο

Ο 10ος αιώνας εντάσσεται στη μεσοβυζαντινή περίοδο, η οποία είναι αρκετά μακρά, καθώς αρχίζει από τα μέσα του 7ου και φθάνει ως τα μέσα του 13ου αιώνα και αποτελεί τη συνέχεια και την εξέλιξη μίας πολιτιστικής ανασυγκρότησης που είχε αρχίσει νωρίτερα, ήδη από τα μέσα του

⁸⁶⁶ Διδάκτωρ Εκκλησιαστικής Ιστορίας, Τμήμα Θεολογίας Θεολογικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

9ου αιώνα,⁸⁶⁷ μετά το τέλος της εικονομαχίας, και συνήθως αποκαλείται «Μακεδονική Αναγέννηση». Την περίοδο αυτή αναπτύχθηκε ένα νέο ενδιαφέρον για τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό που επέτρεψε την επανασύνδεση του Βυζαντίου με το μακρινό παρελθόν του και συγχρόνως εκδηλώθηκε η τάση να αντλήσει η σύγχρονη πνευματική ζωή έμπνευση από αυτόν τον πολιτισμό και για τον λόγο αυτό χρησιμοποιείται ο όρος «Αναγέννηση» για να την προσδιορίσει.⁸⁶⁸ Το γεγονός ότι μεγάλα διαστήματα της περιόδου αυτής συμπίπτουν με την εποχή κατά την οποία κατείχε την αυτοκρατορική εξουσία η Μακεδονική δυναστεία της προσέδωσε τον χαρακτηρισμό «Μακεδονική».

Η πολιτιστική άνθιση, που σημειώθηκε κυρίως τον 10ο αιώνα, χαρακτηρίστηκε από τον Γάλλο βυζαντινολόγο Paul Lemerle ως «πρώτος βυζαντινός ουμανισμός» και η πολιτιστική δραστηριότητα ως «εγκυκλοπαιδισμός».⁸⁶⁹

Ανεξάρτητα από τους όρους που μπορεί να χρησιμοποιούνται για να αποδώσουν μία πραγματικότητα, γεγονός είναι ότι πρόκειται για μία εποχή πολιτιστικής ακμής, που σημαδεύτηκε από προσωπικότητες, όπως ο μητροπολίτης Καισαρείας Αρέθας,⁸⁷⁰ ο λόγιος αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος (944-959),⁸⁷¹ και που σηματοδοτείται από τη συστηματοποίηση και την αναδιοργάνωση της διοίκησης και των μορφωτικών δομών.

⁸⁶⁷ Paul Lemerle, *Ο Πρώτος Βυζαντινός Ουμανισμός: Σημειώσεις και παρατηρήσεις για την εκπαίδευση και την παιδεία στο Βυζάντιο από τις αρχές ως τον 10ο αιώνα*, μτφ. Μαρία Νυσταζοπούλου – Πελεκίδου, Αθήνα 1981, σελ. 102.

⁸⁶⁸ Σχετικά με τη «Μακεδονική Αναγέννηση» βλ. Jan Olof Rosenqvist, *Η Βυζαντινή Λογοτεχνία από τον 6ο αιώνα ως την Άλωση της Κωνσταντινούπολης*, μτφ. Ιωάννης Βάσσης, Αθήνα 2008, σελ. 87-94.

⁸⁶⁹ Paul Lemerle, *Ο Πρώτος Βυζαντινός Ουμανισμός*, ό.π., σελ. 15, 241-246.

⁸⁷⁰ Ο Αρέθας γεννήθηκε στην Πάτρα στα μέσα του 9ου αιώνα. Από το 902 υπήρξε επίσκοπος Καισαρείας της Καππαδοκίας. Πέθανε μετά το 932. Ήταν ιδιαίτερη προσωπικότητα, όπως φαίνεται από τη μεταβαλλόμενη στάση που τήρησε στην έριδα για το ζήτημα της τετραγαμίας του αυτοκράτορα Λέοντα ΣΤ΄. Είχε μεγάλο ενδιαφέρον για τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό και υπήρξε παραγγελιοδόχος αντιγράφων πολλών χειρογράφων με κείμενα αρχαίων συγγραφέων, βλ. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 163, όπου και περαιτέρω βιβλιογραφία. Για την ανάμιξη του Αρέθα στην έριδα της τετραγαμίας βλ. R. J. H. Jenkins – B. Laourdas, “Eight Letters of Arethas on the Fourth Marriage of Leo the Wise”, *Ελληνικά* 14(1956), σελ. 293-372· P. Karlin-Hayter, “New Arethas Texts”, *Byzantium* 31(1961), σελ. 273-307 και 34(1964), σελ. 49-57· επίσης, βλ. τα σχόλια στο: P. Karlin-Hayter, *Vita Euthymii Patriarchae CP: Text, Translation, Introduction and Commentary*, [Bibliothèque de Byzantium 3], Bruxelles 1970, σελ. 200-207. Για τον Αρέθα και τη σχέση του με τα κείμενα αρχαίων συγγραφέων βλ. Paul Lemerle, *Ο Πρώτος Βυζαντινός Ουμανισμός*, ό.π., σελ. 184-216· N. G. Wilson, *Οι Λόγιοι στο Βυζάντιο*, μτφ. Νικ. Κονομής, Αθήνα (1991), σελ. 159-177.

⁸⁷¹ Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 905 και ήταν ο μοναδικός γιος του Λέοντα ΣΤ΄ και της τέταρτης συζύγου του, Ζωής Καρβωνοψίνας. Από παιδί υπήρξε θύμα των πολιτικών αντιπαραθέσεων γύρω από το ζήτημα της τετραγαμίας του πατέρα του. Ο Ρωμανός Α΄ Λακαπηνός (920-944) πάντρεψε τον 14ετή Κωνσταντίνο με την κόρη του Ελένη και τον κράτησε στο πίσω μέρος του θρόνου. Ο Κωνσταντίνος άσκησε μόνος του την εξουσία μετά την πτώση του Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού και τον αποκλεισμό των γιων του από τη διακυβέρνηση του κράτους, το 944. Πέθανε τον Νοέμβριο του 959.

3. Η πολιτική και εκκλησιαστική κατάσταση στο Βυζάντιο

Ο 10ος αιώνας για το Βυζάντιο προσδιορίζεται από πολιτική άποψη ως εποχή ανασυγκρότησης και σταθεροποίησης και από οικονομική άποψη ως εποχή μέγιστης άνθισης.⁸⁷² Στον αυτοκρατορικό θρόνο ήταν εγκατεστημένη η Μακεδονική δυναστεία⁸⁷³ με παρεμβαλλόμενες τις βασιλείες

Για τον Κωνσταντίνο Ζ' και τη βασιλεία του βλ. τις μονογραφίες: A. Rambaud, *L'empire grec au dixième siècle: Constantin Porphyrogénète*, Paris 1870· Arnold Toynbee, *Constantine Porphyrogenitus and his World*, London, New York 1973· επίσης, βλ. Otto Kresten, "Nochmals zu den Söhnen des Kaisers Konstantinos VII", στο: Klaus Belke – Ewald Kislinger – Andreas Külzer – Maria A. Stassinopoulou, *Byzantina Mediterranea. Festschrift für Johannes Koder zum 65. Geburtstag*, Böhlau (2007), σελ. 327-352· *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 502-503. Ο Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος συνέγραψε ο ίδιος ορισμένα έργα, αλλά έδωσε και την ώθηση για ένα μακρόπνοο πρόγραμμα συγκέντρωσης και συγγραφής έργων, που εντασσόταν στο πλαίσιο του εγκυκλοπαιδισμού της εποχής του. Για τα έργα του λόγιου αυτοκράτορα βλ. K. Krumbacher, *Ιστορία της Βυζαντινής Λογοτεχνίας*, μτφ. Γ. Σωτηριάδου, φωτοτυπική ανατ. Αθήναι 1974, τόμ. Α', σελ. 510-535· I. E. Καραγιαννόπουλος, *Πηγαί της Βυζαντινής Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη⁵ 1987, σελ. 268-270· Herbert Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία: Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, Αθήνα⁵ 2009, τόμ. Β', σελ. 172-180· Απόστολος Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, Αθήνα 2002, τόμ. Β', σελ. 281-294· Alexander Kazhdan, *A History of Byzantine Literature (850-1000)*, επιμέλεια Χριστίνα Αγγελίδη, [Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών / Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Ερευνητική Βιβλιοθήκη 4], Αθήνα 2006, σελ. 133-137· Jan Olof Rosenqvist, *Η Βυζαντινή Λογοτεχνία*, ό.π., σελ. 109-113. Για τη συμβολή του στην εκπαίδευση βλ. N. G. Wilson, *Οι Λόγιοι*, ό.π., σελ. 183-189.

⁸⁷² Αναλυτικά βλ. Georg Ostrogorsky, *Ιστορία του Βυζαντινού κράτους*, μτφ. Ιωάννης Παναγόπουλος, Αθήνα 1981, τόμ. Β', σελ. 90 κ. εξ.· ιδιαίτερα για την πολιτική κατάσταση στο Βυζάντιο στα μέσα του 10ου αιώνα βλ. Jean-Claude Cheynet, *Pouvoir et Contestations à Byzance (963-1210)*, [Byzantina Sorbonensia 9], Paris 1990, σελ. 321-329.

⁸⁷³ Ιδρυτής της Μακεδονικής δυναστείας υπήρξε ο αυτοκράτορας Βασίλειος Α' ο Μακεδών (867-886). Για τον Βασίλειο Α' και τη δυναστεία του βλ. N. Tobias, *Basil I, Founder of the Macedonian Dynasty: A Study of the Political and Military History of the Byzantine Empire in the Ninth Century*, Lewiston, N.Y. 2007· Π. Αγαπητός, «Η εικόνα του αυτοκράτορα Βασιλείου Α' στη φιλομακεδονική γραμματεία», *Ελληνικά* 40/2(1989), σελ. 285-322. Επίσης, βλ. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 260.

των ηγετικών στρατιωτικών φυσιογνωμιών του Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού (920-944),⁸⁷⁴ του Νικηφόρου Φωκά (963-969)⁸⁷⁵ και του Ιωάννη Τζιμισκή (969-976).⁸⁷⁶

Κατά τον 10ο αιώνα τέθηκε δύο φορές σε εφαρμογή ο θεσμός της επιτροπείας, εξαιτίας του γεγονότος ότι οι εστεμμένοι, ως βασιλείς, διάδοχοι ήταν ανήλικοι.⁸⁷⁷ Και στις δύο περιπτώσεις επιτροπείας μετείχε ο πατριάρχης. Στην πρώτη, ο πατριάρχης Νικόλαος Α΄ Μυστικός (901-907, 912-925)⁸⁷⁸ μετείχε τυπικά ως μέλος στην επιτροπεία του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου. Στη

⁸⁷⁴ Ο Ρωμανός Α΄ Λακαπηνός γεννήθηκε στη Λακάπη του θέματος των Αρμενιάκων γύρω στο 870. Υπήρξε στρατηγός του θέματος της Σάμου και αργότερα δρουγγάριος των πλωίμων. Μετά τον γάμο της κόρης του Ελένης με τον Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο (Μάιος 919) έγινε συμβασιλεύς και βασιλεοπάτωρ και το 920 ενθρονίστηκε αυτοκράτορας. Το 944 ανατράπηκε από τους γιους του Στέφανο και Κωνσταντίνο και εξορίστηκε στην Πρώτη, όπου πέθανε ως μοναχός τον Ιούνιο του 948. Περισσότερα βλ. στη μονογραφία του Steven Runciman, *The Emperor Romanus Lecapenus and his Reign: A Study of Tenth-Century Byzantium*, Cambridge [England] 31969. Επίσης, βλ. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 1806.

⁸⁷⁵ Ο Νικηφόρος Β΄ Φωκάς γεννήθηκε περίπου το 912 και ήταν γιος του Βάρδα Φωκά. Το 954 αντικατέστησε τον πατέρα του στο αξίωμα του δομέστικου των σχολών. Το 963 στέφθηκε αυτοκράτορας. Πέθανε στην Κωνσταντινούπολη το 969 δολοφονημένος από τους πρώην υποστηρικτές του και με τη σύμπραξη της συζύγου του Θεοφανώς. Με γλαφυρό τρόπο παρουσιάζει τη ζωή και τη δράση του Νικηφόρου Φωκά ο G. Schlumberger, *Ο αυτοκράτωρ Νικηφόρος Φωκάς*, μτφ. Ι. Λαμπρίδου, [Βιβλιοθήκη Μαρασλή 293], Εν Αθήναις 1905. Επίσης, βλ. Ν. Μ. Παναγιωτάκης, «Η βυζαντινή οικογένεια των Πλευστών: Συμβολή στα γενεαλογικά των Φωκάδων», *Δωδώνη* 1(1972), σελ. 245-264· *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 1478-1479. Για τη βασιλεία του και την αντιμετώπισή του από τους Βυζαντινούς ιστορικούς βλ. Rosemary Morris, «The Two Faces of Nikephoros Phokas», *Byzantine and Modern Greek Studies* 12(1988), σελ. 83-115· Ταξιάρχης Γ. Κόλιας, *Νικηφόρος Β΄ Φωκάς (963-969): Ο στρατηγός αυτοκράτωρ και το μεταρρυθμιστικό του έργο*, [Ιστορικές Μονογραφίες 12], (Αθήνα 1993). Επίσης, βλ. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 1665-1666.

⁸⁷⁶ Ο Ιωάννης Τζιμισκής γεννήθηκε περίπου το 925 και ήταν αρμενικής καταγωγής. Το 958 διακρίθηκε στον πόλεμο με τους Άραβες της Ανατολής και το 959 ορίστηκε στρατηγός των Ανατολικών. Υποστήριξε την άνοδο του Νικηφόρου Φωκά στον αυτοκρατορικό θρόνο, αλλά ηγήθηκε πραξικοπήματος και στις 10/11 Δεκεμβρίου 969 δολοφόνησε τον Νικηφόρο Φωκά και κατέλαβε την εξουσία. Η βασιλεία του διήρκεσε ως το 976. Υπήρξε μεγαλοφυής στρατηγός και εξαιρετος πολιτικός. Περισσότερα βλ. G. Schlumberger, *Η Βυζαντιακή Εποποιΐα κατά τα τέλη του Ι΄ αιώνας: Μέρος πρώτον: Ιωάννης ο Τσιμισκής 969-976*, μτφ. Σ. Ι. Βουτυρά, Εν Αθήναις 1904· Nicole Thierry, «Un portrait de Jean Tzimiskès en Cappadoce», *Travaux et mémoires* 9(1985), σελ. 476-484. Επίσης, βλ. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 1045.

⁸⁷⁷ Η αναγκαιότητα ανόδου ανήλικων διαδόχων στον αυτοκρατορικό βυζαντινό θρόνο δημιούργησε τον θεσμό της επιτροπείας, ο οποίος λειτουργούσε κάθε φορά που έπρεπε να αντιμετωπιστεί μία τέτοια περίπτωση. Για την πολιτειακή μορφή της επιτροπείας βλ. Αικατερίνης Χριστοφιλοπούλου, «Η αντιβασιλεία εις το Βυζάντιον», *Σύμμεικτα* 2(1970), σελ. 1-144· πρβλ. Αικατερίνης Χριστοφιλοπούλου, *Το πολίτευμα και οι θεσμοί της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας: 324-1204: Κράτος, διοίκηση, οικονομία, κοινωνία*, Αθήνα 2004, σελ. 203-205. Σχετικά με την ηλικία που έπρεπε να έχει ο διάδοχος για να λάβει τον τίτλο του αυτοκράτορα βλ. Ρ. Α. Γιαννοπούλου, «Le couronnement de l'empereur à Byzance: Rituel et Fond institutionnel», *Byzantion* 61(1991), σελ. 71-92, ιδίως σελ. 72 σημ. 9.

⁸⁷⁸ Ο Νικόλαος γεννήθηκε στην Ιταλία το 852 και πέθανε στην Κωνσταντινούπολη το 925. Διετέλεσε δύο φορές πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Ανέλαβε πολλές διπλωματικές αποστολές σε Ανατολή και Δύση. Αναλυτικά, βλ. Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α΄, ο Μυστικός (ca 852-925 μ.Χ.), πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (901-907, 912-925): Συμβολή εις την εκκλησιαστικήν και πολιτικήν ιστορίαν του α΄ τετάρτου του Ι΄ μ.Χ. αιώνας*, εναίσιμος επί διδακτορία Διατριβή, [Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Φιλελευθέρου Εταιρείας 38], Εν Αθήναις 1967. Γενικά, βλ. Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοί πίνακες: Ειδήσεις ιστορικά βιογραφικά περί των Πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως από Ανδρέου του Πρωτοκλήτου μέχρις Ιωακείμ Γ΄ του από Θεσσαλονίκης: 36-1884*, Αθήναι 21996, σελ. 202-203, 205-208· *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 1466-1467.

δεύτερη, ο πατριάρχης Πολύευκτος (956-970)⁸⁷⁹ μετείχε άτυπα, ως συμπαραστάτης, στην επιτροπεία των ανήλικων διαδόχων του Ρωμανού Β΄ (959-963).⁸⁸⁰

Σε αυτή τη δεύτερη περίπτωση ο πατριάρχης αναδείχθηκε σε ένα από τα κεντρικά πρόσωπα στη διαχείριση του πιο σημαντικού εσωτερικού ζητήματος της αυτοκρατορίας, ενεργώντας ως παράγοντας πολιτικής σταθερότητας, όταν προέκυψε πολιτειακό ζήτημα μετά τον θάνατο του αυτοκράτορα Ρωμανού Β΄ (Μάρτιος 963) και κατά το πεντάμηνο διάστημα που μεσολάβησε μέχρι την άνοδο του Νικηφόρου Φωκά στον αυτοκρατορικό θρόνο (Αύγουστος 963), με τις πρωτοβουλίες που έλαβε ως προς τη διαφύλαξη της νομιμότητας για τη διαδοχή στον αυτοκρατορικό θρόνο και ως προς την ανάδειξη του Νικηφόρου Φωκά.⁸⁸¹

Και τις δύο φορές που τέθηκε σε εφαρμογή ο θεσμός της επιτροπείας συνέπεσε να βρίσκονται στον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως δυναμικοί πατριάρχες.

Επίσης, κατά τον αιώνα αυτό σημειώθηκαν ανταρσίες και επιβουλές για την ανατροπή αυτοκρατόρων. Σε τέτοιου είδους ενέργειες εμπλέκονται και πρόσωπα πατριαρχών, ως υποκινητές. Ο Νικόλαος Α΄ Μυστικός είναι ο πατριάρχης που αναμείχθηκε περισσότερο,⁸⁸² αλλά έπεσε και ο

Ειδικά, για την πολιτική δράση του βλ. J. Gay, “Le patriarche Nicolas Mystique et son rôle politique”, στο: *Mélanges Ch. Diehl* I, Paris 1930, σελ. 91-100. Για την εμπλοκή και τη στάση του στο ζήτημα της τετραγαμίας βλ. P. Karlin-Hayter, “Le synode à Constantinople de 886 à 912 et le rôle de Nicolas le Mystique dans l’affaire de la Tetragamie”, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 19(1970), σελ. 59-101· P. Karlin-Hayter, *Vita Euthymii*, ό.π., σελ. 163-165. Η πλούσια αλληλογραφία του Νικολάου Α΄ Μυστικού, που σώζεται, αποτελεί σημαντική πηγή της περιόδου, βλ. *Nicolas I Patriarch of Constantinople: Letters*, έκδ. R. J. H. Jenkins – L. G. Westerink, [CFHB, Series Washingtonensis 6], Washington 1973· επίσης, βλ. *Nicholas I Patriarch of Constantinople: Miscellaneous Writings*, έκδ. L. G. Westerink, [CFHB, Series Washingtonensis 20], Washington 1981.

⁸⁷⁹ Ο Πολύευκτος γεννήθηκε στα τέλη του 9ου αιώνα. Καταγόταν από την Κωνσταντινούπολη. Έλαβε πολύ καλή μόρφωση. Εκάρην μοναχός σε πολύ μικρή ηλικία. Για μεγάλο χρονικό διάστημα έζησε ως ασκητής. Το 956 εκλέχθηκε πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως και παρέμεινε στον πατριαρχικό θρόνο μέχρι την κοίμησή του το 970. Υπήρξε προσωπικότητα με σθένος, τόλμη και ευθύτητα χαρακτήρα. Κατά τη διάρκεια της πατριαρχίας του αυξήθηκε το κύρος και η ισχύς της Εκκλησίας. Για τον Πολύευκτο βλ. τη διδακτορική Διατριβή: Ελένη Δ. Κατή, *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Πολύευκτος (956-970): Συμβολή στην έρευνα των σχέσεων πατριαρχικής και αυτοκρατορικής εξουσίας*, [Collecta Academica XXXIII], Θεσσαλονίκη 2020. Γενικά, βλ. Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοί πίνακες*, ό.π., σελ. 213-218· *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 1696.

⁸⁸⁰ Ο Ρωμανός Β΄ γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 939. Ήταν γιος του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου και της Ελένης Λακαπηνής. Στέφθηκε βασιλεύς το 945 και αυτοκράτορας αμέσως μετά τον θάνατο του πατέρα του τον Νοέμβριο του 959. Πέθανε στην Κωνσταντινούπολη στις 15 Μαρτίου του 963. Βλ. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 1806-1807. Ειδικά, για την ημερομηνία της στέψης του ως βασιλέως βλ. G. de Jerphanion, “La date du couronnement de Romain II: Les inconvenients d’un alinéa mal placé”, *Orientalia Cristiana Periodica* 1(1935), σελ. 490-495.

⁸⁸¹ Για τις πρωτοβουλίες και τον ρόλο του πατριάρχη Πολύευκτου κατά το διάστημα Μάρτιος – Αύγουστος 963 βλ. Ελένη Δ. Κατή, *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Πολύευκτος*, ό.π., σελ. 165-179.

⁸⁸² Σχετικά με τις απόπειρες δολοφονίας, αποστασίες και επιβουλές στις οποίες φαίνεται εμπλοκή του Νικολάου Α΄ Μυστικού βλ. Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α΄*, ό.π., σελ. 44-45 και σημ. 7, 48-49, 65-69· Αλκμήνης Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Η συνάντηση Συμεών και Νικολάου Μυστικού (Αύγουστος 913) στα πλαίσια του βυζαντινοβουλγαρικού ανταγωνισμού*,

ίδιος θύμα επιβουλής.⁸⁸³ Ο πατριάρχης Θεοφύλακτος (933-956) μετείχε το 946/947 σε επιβουλή του πατρίκιου και παρακοιμώμενου Θεοφάνη και άλλων συνεργών με στόχο την επαναφορά του εξόριστου Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού στον θρόνο.⁸⁸⁴ Ο πατριάρχης Βασίλειος Α΄ Σκαμανδρηνός κατηγορήθηκε για επιβουλή κατά του αυτοκράτορα Ιωάννη Τζιμισκή, το 974.⁸⁸⁵ Μάλιστα, πρόκειται για τη μοναδική περίπτωση που ο πατριάρχης καθαιρέθηκε συνοδικώς και περιορίστηκε σε μονή.

Ως προς τη στρατιωτική κατάσταση, η βυζαντινή αυτοκρατορία, η οποία νωρίτερα είχε βρεθεί σε επισφαλή θέση, τον 10ο αιώνα παρουσίασε τεράστια αύξηση της ισχύος, της πολιτικής επιρροής και της στρατιωτικής επέκτασής της.

Ένα από τα μεγάλα προβλήματα ήταν ο κίνδυνος της αραβικής εξάπλωσης. Το Βυζάντιο αντιμετώπιζε τις επιδρομές των μουσουλμάνων Αράβων, καθώς τα αυτόνομα αραβικά χαλιφάτα στη βόρεια Αφρική, Αίγυπτο, Σικελία, Κρήτη, Ταρσό είχαν εξελιχθεί, άλλα περισσότερο και άλλα λιγότερο, σε υπολογίσιμες δυνάμεις που οχλούσαν έντονα και διαρκώς τα ανατολικά σύνορα της αυτοκρατορίας.⁸⁸⁶ Ιδιαίτερα από τα μέσα του αιώνα ο αγώνας εναντίον των Αράβων απέκτησε προτεραιότητα και σύντομα απέφερε μία σειρά αδιάλειπτων, σχεδόν, θριάμβων, ενώ τα αραβικά χαλιφάτα βρέθηκαν χωρισμένα από ανταγωνισμούς εξαιτίας προσωπικών φιλοδοξιών και θρησκευτικών διαφορών που κλόνισαν την ισχύ τους.

Η έντονη στρατιωτική δραστηριότητα, που αναπτύχθηκε στην Ανατολή, ιδίως κατά το β΄ μισό του 10ου αιώνα, εποχή που χαρακτηρίστηκε ως «βυζαντινή εποποιία»,⁸⁸⁷ απέφερε την ανακατάληψη των ανατολικών επαρχιών του Βυζαντίου.

Τον 10ο αιώνα σημειώθηκαν νικηφόρα αποτελέσματα και στα βόρεια σύνορα, καθώς το Βυζάντιο άλλοτε με τις διπλωματικές επαφές και άλλοτε με τη χρήση των όπλων προσπάθησε να χειριστεί τα θέματα με τους Βουλγάρους, τους Ρώσους και τους Ούγγρους.⁸⁸⁸ Οι Βούλγαροι, οι

[Βυζαντινά Κείμενα και Μελέται 3], Θεσσαλονίκη 1972, σελ. 49-50· Καλλιόπη Αλκ. Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις και τυραννίς κατά τους μέσους βυζαντινούς χρόνους: Μακεδονική δυναστεία (867-1056)*, Διατριβή επί διδακτορία, Αθήνα 1981, σελ. 51, 53-59, 61-62.

⁸⁸³ Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α΄*, ό.π., σελ. 75· Καλλιόπη Αλκ. Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις*, ό.π., σελ. 59.

⁸⁸⁴ Για την ανατροπή του Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού βλ. Καλλιόπη Αλκ. Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις*, ό.π., σελ. 74-76. Για την επιβουλή του παρακοιμώμενου Θεοφάνη και του πατριάρχη Θεοφύλακτου βλ. στο *ίδιο*, σελ. 78-79.

⁸⁸⁵ Καλλιόπη Αλκ. Μπουρδάρα, *Καθοσίωσις*, ό.π., σελ. 91.

⁸⁸⁶ Georg Ostrogorsky, *Ιστορία*, ό.π., τόμ. Β΄, σελ. 133-134, 154-156, 161-162, 164, 170-171, 177-178.

⁸⁸⁷ Ο χαρακτηρισμός ανήκει στον G. Schlumberger, μάλιστα ο ακριβής όρος που χρησιμοποίησε ήταν «Βυζαντιακή Εποποιία», βλ. το έργο του G. Schlumberger, *Η Βυζαντιακή Εποποιία*, ό.π..

⁸⁸⁸ Georg Ostrogorsky, *Ιστορία*, ό.π., τόμ. Β΄, σελ. 131-132, 134, 137-146, 154-155, 161, 172-173, 176-177· Τ. Κ. Λουγγής, *Επισκόπηση Βυζαντινής Ιστορίας (324-1204)*, Αθήνα (1998), τόμ. Α΄, σελ. 191, 222· Μ. Γρηγορίου-Ιωαννίδου, «Οι Ούγγροι και

οποίοι είχαν αναπτυχθεί πολιτικά και πολιτισμικά κάτω από την ηγεσία του Συμεών του Μεγάλου (893-927)⁸⁸⁹ και των διαδόχων του, είχαν καταστεί σημαντικός παράγοντας για τις εξελίξεις στη βόρεια Βαλκανική χερσόνησο. Κατά το α΄ μισό του 10ου αιώνα οι βυζαντινο-βουλγαρικές σχέσεις γνώρισαν όξυνση. Ανάμεσα στα πρόσωπα που διαδραμάτισαν ενεργό ρόλο στις διμερείς επαφές περιλαμβάνεται και ο πατριάρχης Νικόλαος Α΄ Μυστικός, ο οποίος εξάλλου υπήρξε διορισμένο μέλος της επιτροπείας του ανήλικου Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου και ουσιαστικά αντιβασιλεύς (913-914).⁸⁹⁰ Οι βυζαντινο-βουλγαρικές σχέσεις εξομαλύνθηκαν στα μέσα του 10ου αιώνα με την υπογραφή συνθηκών.

Οι βυζαντινο-ρωσικές σχέσεις επίσης σημείωσαν πρόοδο αυτόν τον αιώνα, μετά από μία φάση εντάσεων, με την υπογραφή διακρατικών και εμπορικών συνθηκών. Στα μέσα του αιώνα αποτέλεσε σταθμό στη διπλωματική επικοινωνία η επίσημη επίσκεψη της Ρωσίδας πριγκίπισσας Όλγας στην Κωνσταντινούπολη (957).⁸⁹¹

Ένα άλλο μεγάλο πρόβλημα του Βυζαντίου την εποχή αυτή ήταν ο ανταγωνισμός στη διεκδικούμενη, από τους διάφορους δυτικούς ηγεμόνες, Ιταλία, της οποίας το νότιο τμήμα ανήκε στη βυζαντινή κυριαρχία, σε συνδυασμό με την ανανέωση της δυτικής αυτοκρατορίας. Οι αξιώσεις επί της νότιας Ιταλίας ήταν ιδεολογικά συνυφασμένες με την οικουμενική κυριαρχία και τη διεκδίκηση της αποκλειστικότητας της ιδέας της αυτοκρατορίας και για τον λόγο αυτό ήταν το επίκεντρο των αντιπαραθέσεων και των διαπραγματεύσεων μεταξύ των δυνάμεων της εποχής. Θέση διεκδικητή κατείχε πρώτιστα ο βυζαντινός αυτοκράτορας, η παπική Εκκλησία, αλλά και οι δυτικοί ηγεμόνες.⁸⁹²

οι επιδρομές τους στο δυτικοευρωπαϊκό χώρο (τέλη 9ου-10ος αι.), *Βυζαντινά* 20(1999), σελ. 65-135· Jean-Claude Cheynet, «Η βυζαντινή επέκταση στα χρόνια της δυναστείας των Μακεδόνων (867-1057)», στο: *Ο Βυζαντινός κόσμος: Η Βυζαντινή αυτοκρατορία (641-1204)*, μτφ. Αναστασία Καραστάθη, Αθήνα 2011, τόμ. Β΄, σελ. 107-130, ιδίως σελ. 111-121.

⁸⁸⁹ Ο Συμεών γεννήθηκε μεταξύ του 863 και 865. Ο πατέρας του τον έστειλε στην Κωνσταντινούπολη για να μορφωθεί προκειμένου να ακολουθήσει εκκλησιαστική σταδιοδρομία. Το 893 τον ανακάλεσαν στη Βουλγαρία για να αναλάβει την εξουσία. Υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους ηγέτες του βουλγαρικού κράτους με μεγαλεπήβολα σχέδια για το κράτος του. Η επαφή και η γνωριμία του με το Βυζάντιο τον κατέστησαν πολύ επικίνδυνο αντίπαλο. Πέθανε στις 27 Μαΐου 927. Βλ. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 1984.

⁸⁹⁰ Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α΄*, ό.π., σελ. 64-65, 69-73, 76, 86-89· Αλκμήνης Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Η συνάντηση Συμεών και Νικολάου Μυστικού*, ό.π., σελ. 49, 54-57, 61 κ. εξ..

⁸⁹¹ Σχετικά με αυτήν την επίσκεψη της Όλγας στην Κωνσταντινούπολη και την ενδεχόμενη βάπτισή της βλ. Ελένη Δ. Κατή, *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Πολύευκτος*, ό.π., σελ. 158-160, όπου και σχετική βιβλιογραφία.

⁸⁹² Georg Ostrogorsky, *Ιστορία*, ό.π., τόμ. Β΄, σελ. 171-172· πρβλ. Jean-Claude Cheynet, «Ο αυτοκράτορας και το Παλάτιο», στο: *Ο Βυζαντινός κόσμος: Η Βυζαντινή αυτοκρατορία (641-1204)*, μτφ. Αναστασία Καραστάθη, Αθήνα 2011, τόμ. Β΄,

Τον 10ο αιώνα τον χώρο της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως λάμπρυναν προσωπικότητες, όπως ο πατριάρχης Νικόλαος Α΄ Μυστικός, ο πατριάρχης Πολύευκτος, ο μητροπολίτης Καισαρείας Αρέθας.

Μετά την εποχή του πατριάρχη Φωτίου (858-867, 877-886),⁸⁹³ που σηματοδοτήθηκε από την προσωπικότητα του διορατικού πατριάρχη και χαρακτηρίζεται από την αύξηση της ισχύος και του κύρους του πατριαρχείου της Κωνσταντινουπόλεως, η εκκλησιαστική κατάσταση στο Βυζάντιο γνώρισε μία περίοδο έντασης, ωστόσο το πατριαρχείο δεν έχασε το κύρος που διέθετε ως τότε.

σελ. 161-182. Στο ζήτημα των κτήσεις της νότιας Ιταλίας θα γίνει περισσότερος λόγος αμέσως πιο κάτω, διότι σχετίζεται άμεσα με την κατάσταση στη Δύση.

⁸⁹³ Ο Φώτιος καταγόταν από επιφανή οικογένεια της Κωνσταντινουπόλεως. Γεννήθηκε γύρω στα 810 και πέθανε μετά το 893. Σταδιοδρόμησε στην ανώτερη αυτοκρατορική γραφειοκρατία. Διετέλεσε δύο φορές πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Διέθετε μαχητική προσωπικότητα, η οποία και καθόρισε ως ένα βαθμό τη σχέση του Βυζαντίου με τη Ρώμη και τη Ρωμαϊκή Εκκλησία. Το έργο που διασώθηκε από τη φιλολογική και λογοτεχνική παραγωγή του, τον καθιστά ως ένα ενεργό μέλος της λογοτεχνικής ζωής της εποχής του. Για τον Φώτιο βλ. τη μονογραφία D. S. White, *Patriarch Photios of Constantinople*, Brookline 1981· επίσης, βλ. Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοί πίνακες*, ό.π., σελ. 190-195, 197-199· Fr. Dvornic, *The Photian Scism: History and Legend*, Cambridge University Press 1948· Β. Λαούρδας, «Ο πατριάρχης Φώτιος και η εποχή του», *Γρηγόριος ο Παλαμάς* 38(1955) σελ. 61-73, 152-160· *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 1669-1670. Γενικότερα, για τον Φώτιο και την εποχή του βλ. J. M. Hussey, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, [Oxford History of the Christian Church], Oxford 1986, σελ. 69-101. Για τη σχέση του Φωτίου με την ποίηση βλ. Barry Baldwin, "Photius and Poetry", *Byzantine and Modern Greek Studies* 4(1978), σελ. 4-14· για την επιστημονική του δραστηριότητα βλ. Ευαγγελίας Βαρελλά, «Οι φυσικές επιστήμες στο έργο του Αγίου Φωτίου», *Κληρονομία* 23(1991), σελ. 9-19· για τη συμβολή του στις κλασικές σπουδές βλ. Paul Lemerle, *Ο Πρώτος Βυζαντινός Ουμανισμός*, ό.π., σελ. 154-183· N. G. Wilson, *Οι Λόγιοι*, σελ. 122-158.

Στις αρχές του 10ου αιώνα το εσωτερικό της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως ταραχθηκε από το πολιτικό και εκκλησιαστικό ζήτημα της τετραγαμίας⁸⁹⁴ του Λέοντα ΣΤ' (886-912),⁸⁹⁵ το οποίο προκάλεσε κρίση και στη σχέση της με την Εκκλησία της Ρώμης.⁸⁹⁶

Το ζήτημα προέκυψε από τις προσπάθειες και τις δυσκολίες που αντιμετώπισε ο αυτοκράτορας Λέων ΣΤ' προκειμένου να αποκτήσει διάδοχο. Μετά από τρεις άτεκνους γάμους ο αυτοκράτορας,⁸⁹⁷ έχοντας αποκτήσει τον πολυπόθητο άρρενα διάδοχο με τη Ζωή Καρβωνοψίνα,⁸⁹⁸ έπρεπε να διασφαλίσει τη νομιμοποίηση του γιου του για λόγους δυναστικής σκοπιμότητας και έτσι τέλεσε τον τέταρτο γάμο του, παρά το γεγονός ότι η σύναψη τέταρτου γάμου προσέκρουε και στους

894 Για το ζήτημα της τετραγαμίας και την έριδα που προκάλεσε, ενδεικτικά βλ. Martin Jugie, *Le Schisme Byzantin: Aperçu Historique et Doctrinal*, Paris 1941, σελ. 159 κ. εξ.· R. J. H. Jenkins – B. Laourdas, “Eight Letters of Arethas”, ό.π., σελ. 293-372· R. J. H. Jenkins, “Three Documents Concerning the “Tetragamy,””, *Dumbarton Oaks Papers* 16(1962), σελ. 231-241· P. Karlin-Hayter, “New Arethas Texts”, ό.π., *Byzantion* 31(1961), σελ. 273-307 και 34(1964), σελ. 49-57· Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α΄*, ό.π., σελ. 42-67, 82-86· Georg Ostrogorsky, *Ιστορία*, ό.π., τόμ. Β΄, σελ. 135-137, 148-149· P. Karlin-Hayter, “Le Synode à Constantinople”, ό.π., σελ. 59-101· P. Karlin-Hayter, *Vita Euthymii*, ό.π., σελ. 6-9 της εισαγωγής· *Nicolas I Patriarch of Constantinople: Letters*, έκδ. R. J. H. Jenkins – L. G. Westerink, [CFHB, Series Washingtonensis 6], Washington 1973· Sh. Tougher, *The Rein of Leo VI (886-912): Politics and People*, Leiden-New York-Colonia, 1997, σελ. 133-163. Πρβλ. Hans-Georg Beck, *Ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία*, μτφ. Λευτέρης Αναγνώστου, τόμ. Α΄, [Βιβλιοθήκη Βυζαντινής Ιστορίας και Φιλολογίας 3], (Αθήνα 2004), σελ. 331-344· J. M. Hussey, *The Orthodox Church*, ό.π., σελ. 102-108. Επίσης, βλ. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 2027.

895 Ο Λέων ΣΤ' γεννήθηκε το 866 και ήταν δευτερότοκος γιος του Βασιλείου Α΄ (867-886) και της Ευδοκίας Ιγγερίνας. Είχε εξαιρετική παιδεία και έφεση στις επιστήμες. Έγινε γνωστός για το νομοθετικό του έργο, την εξαιρετική παιδεία, την έφεσή του στις επιστήμες, τη συγγραφική του παραγωγή, για την οποία τιμήθηκε όσο ζούσε ακόμη με το επώνυμο «Σοφός», αλλά και για τους τέσσερεις γάμους του. Στέφθηκε συναυτοκράτορας το 870 και υπήρξε αυτοκράτορας από το 886 μέχρι τον θάνατό του το 912. Για τη βασιλεία του βλ. Sh. Tougher, *The Rein of Leo VI (886-912): Politics and People*, Leiden-New York-Colonia 1997. Για τις ομιλίες που έγραψε, βλ. Th. Antonopoulou, *The Homilies of the Emperor Leo VI*, [The Medieval Mediterranean 14], Leiden-New York-Colonia 1997· Th. Antonopoulou, *Leonis VI Sapientis Imperatoris Byzantini Homiliae*, [Corpus Christianorum. Series Graeca 63], Turnhout 2008. Επίσης, βλ. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 1210-1211.

896 Για την κρίση που προκάλεσε η υπόθεση του τέταρτου γάμου του Λέοντα ΣΤ', η οποία τάραξε το εσωτερικό της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως, αλλά και τη σχέση της με την Εκκλησία της Ρώμης βλ., ενδεικτικά, Emile Amann – Auguste Dumas, *L'Église au pouvoir des laïques (888-1057)*, [Histoire de l'Église depuis les origines jusqu' a nos jours 7], (Paris) 1940, σελ. 116-122.

897 Για το ζήτημα του γάμου και της πολυγαμίας στο Βυζάντιο βλ. J. Zhishman, *Το δίκαιον του γάμου της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας*, μτφ. Μ. Αποστολόπουλος, τόμ. Α΄-Β΄, Εν Αθήναις 1912-1913 (έκδ. πρωτοτύπου Βιέννη 1864)· Ευανθία Κωνσταντίνου-Στεργιάδου, «Το πολυγαμικό ζήτημα στο Βυζάντιο και η αντιμετώπισή του από την εκκλησία», στο: *Καιρός. Τιμητικός τόμος στον ομότιμο καθηγητή Δαμιανό Δόικο*, Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 489-512.

898 Η Ζωή Καρβωνοψίνα υπήρξε η τέταρτη σύζυγος του Λέοντα ΣΤ' και μητέρα του μοναδικού γιου του και διαδόχου, του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου. Καταγόταν από πλούσια οικογένεια. Υπήρξε ερωμένη του αυτοκράτορα ήδη από το 902 ή 903 και ο γάμος τους έγινε τον Ιανουάριο του 906, μετά από τη γέννηση του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου, βλ. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 2228.

κανόνες της Εκκλησίας και στην πρόσφατη νομοθεσία του ίδιου του Λέοντα ΣΤ΄, που καταδίκασε τον τρίτο γάμο και επέκρινε ακόμη και τον δεύτερο.⁸⁹⁹

Ο αυτοκράτορας συνάντησε τη σθεναρή αντίσταση του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Νικολάου Α΄ Μυστικού, ο οποίος αρνήθηκε να αναγνωρίσει τη νομιμότητα του γάμου, που αποτελούσε κατάφωρη προσβολή της εκκλησιαστικής τάξης, και στράφηκε στον πάπα και στους άλλους πατριάρχες της Ανατολής.⁹⁰⁰ Ο Νικόλαος Α΄ Μυστικός οδηγήθηκε σε παραίτηση από το αξίωμά του και αντικαταστάθηκε από τον Ευθύμιο (907-912).⁹⁰¹ Όλα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα ένα σχίσμα διαρκείας μέσα στους κόλπους της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως.⁹⁰² Όταν το 912 ο Νικόλαος επανήλθε στον πατριαρχικό θρόνο καθαίρεσε και αναθεμάτισε τον Ευθύμιο,⁹⁰³ το όνομα του οποίου διαγράφηκε από τα δίπτυχα.⁹⁰⁴

⁸⁹⁹ Πρόκειται για την 90ή Νεαρά του Λέοντα ΣΤ΄ του Σοφού, βλ. P. Noailles-A. Dain, *Les Nouvelles de Leon VI le Sage*, Paris 1994, σελ. 296-299· Σπ. Ν. Τρωιάνου, *Οι Νεαρές Λέοντος ΣΤ΄ του Σοφού*, Αθήνα 2007, σελ. 256-257.

⁹⁰⁰ F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453*, 1. Teil, 2. Halb band: *Regesten von 867-1025*, zweite Auflage neu bearbeitet von Andreas E. Müller, München (2003), αρ. 545. Πρβλ. Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α΄*, ό.π., σελ. 48, 50· Hans-Georg Beck, *Ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, ό.π., σελ. 336-338.

⁹⁰¹ Ο Ευθύμιος γεννήθηκε στη Σελεύκεια, πιθανόν της Πισιδίας, γύρω στο 834. Σε νεαρή ηλικία εκάρη μοναχός στον Όλυμπο της Βιθυνίας. Αργότερα πήγε στη μονή Στουδίου και στη συνέχεια έγινε ηγούμενος της μονής Ψαμαθία στην Κωνσταντινούπολη. Υπήρξε πνευματικός πατέρας του Λέοντα ΣΤ΄, ο οποίος τον όρισε σύγκελλο του πατριάρχη. Το 907 ανήλθε στον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως, όπου έμεινε μέχρι το 912. Το όνομά του εμπλέκεται στο ζήτημα της τετραγαμίας του Λέοντα ΣΤ΄. Απεβίωσε το 917. Περισσότερα για τον Ευθύμιο βλ. Φίλιππος Χρ. Γερμάνης, *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ευθύμιος Α΄ (907-912): Βίος και έργο*, διδακτορική Διατριβή, Θεσσαλονίκη 2014· επίσης, βλ. Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοί πίνακες*, ό.π., σελ. 203-205· *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 755-756. Την πρώτη έκδοση του *Βίου* του Ευθυμίου βλ. C. De Boor, *Vita Euthymii: Ein Anecdoton zur Geschichte Leo's des Weisen*, Berlin: Reimer 1888. Νεότερη έκδοση του *Βίου* βλ. P. Karlin-Hayter, *Vita Euthymii Patriarchae CP: Text, Translation, Introduction and Commentary*, [Bibliothèque de Byzantion 3], Bruxelles 1970.

⁹⁰² Georg Ostrogorsky, *Ιστορία*, ό.π., τόμ. Β΄, σελ. 135-136· Hans-Georg Beck, *Ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, ό.π., σελ. 338· Jean-Claude Cheynet, «Η βυζαντινή επέκταση», ό.π., σελ. 110-111.

⁹⁰³ P. Karlin-Hayter, *Vita Euthymii*, ό.π., σελ. 67· πρβλ. Martin Jugie, «La vie et les œuvres d'Euthyme, patriarche de Constantinople († 917) (fin)», *Échos d'Orient* 16(1913), σελ. 481-492, ιδίως σελ. 483· Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α΄*, ό.π., σελ. 58, 61· Hans-Georg Beck, *Ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, ό.π., σελ. 339-340.

⁹⁰⁴ Martin Jugie, «La Vie et les Œuvres d'Euthyme», ό.π., σελ. 486· Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α΄*, ό.π., σελ. 61· Robert F. Taft, *A History of the Liturgy of st. John Chrysostom: The Diptychs*, [Orientalia Christiana Analecta 238], Roma 1991, σελ. 134. Για τα βυζαντινά δίπτυχα των ζώντων και αναφορικά με το ποιοι μνημονεύονται σε αυτά βλ. Robert F. Taft, *A History*, ό.π., σελ. 121-159, 167-168, 182.

Η τυπική παύση της έριδας εγγράφηκε το 920, όταν ο Νικόλαος Α΄ Μυστικός συγκάλεσε την ενδημούσα σύνοδο,⁹⁰⁵ η οποία εξέδωσε τον *Τόμο της Ενώσεως*,⁹⁰⁶ που απαγόρευε ρητά τον τέταρτο γάμο και διευθετούσε οριστικά το ζήτημα της τετραγαμίας.⁹⁰⁷ Στη συνέχεια, αποκαταστάθηκαν οι σχέσεις με την Εκκλησία της Ρώμης και η ενότητα στο εσωτερικό της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως, που είχε δοκιμαστεί από τη διαμάχη της τετραγαμίας και την αντιπαράθεση των οπαδών του πατριάρχη Νικολάου Α΄ Μυστικού με τους οπαδούς του πατριάρχη Ευθυμίου.⁹⁰⁸

Μετά την εκδημία του Νικολάου Α΄ Μυστικού (925), η Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως έχασε το κύρος που διέθετε. Η πλήρωση του πατριαρχικού θρόνου εξαρτήθηκε απόλυτα από τη βούληση του αυτοκράτορα Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού, που είχε ήδη προαποφασίσει την εκλογή του Θεοφύλακτου, του νεότερου γιου του.⁹⁰⁹ Λόγω του ανηλικίου του Θεοφύλακτου εκλέχθηκε

⁹⁰⁵ Αναλυτικά για τη σύνοδο αυτή βλ. Παρασκευή Δ. Λαδοπούλου, *Η Σύνοδος της Ενώσεως (920) και οι αποφάσεις της*, μεταπτυχιακή Διπλωματική εργασία, Τμήμα Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας, Θεολογική Σχολή ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2010. Πρβλ. Hans-Georg Beck, *Ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, ό.π., σελ. 342-343.

⁹⁰⁶ J. D. Mansi, *Sacrorum Consiliorum Nova et Amplissima Collectio*, Graz: Akademische Druck-u. Verlagsanstalt 1960-1961, τόμ. 18A, στ. 336-341· Γ. Α. Ράλλης – Μ. Ποτλής, *Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων των τε αγίων και πανευφώνων Αποστόλων, και των ιερών οικουμενικών και τοπικών συνόδων, και των κατά μέρος αγίων πατέρων, εκδοθέν, Σύν πλείσταις άλλαις την εκκλησιαστικήν κατάστασιν διεπούσαις διατάξεσι, μετά των αρχαίων εξηγητών, και διαφόρων αναγνωσμάτων*, τόμ. Ε΄, Αθήνησιν 1852-1859, σελ. 4-9· πρβλ. V. Grumel, *Les régestes des actes du patriarcat de Constantinople, I: Les actes des patriarches, fasc. II-III: Les régestes de 715 à 1206*. Deuxième édition revue et corrigée par J. Darrouzès, Paris 1989, αρ. 715 [669]. Γενικές πληροφορίες για τον *Τόμο της Ενώσεως* βλ. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 514 και 2093. Η αρχαιότερη, πιθανόν, διασωθείσα έκδοση, που χρονολογείται μεταξύ 928-931, υπάρχει στον κώδικα 2 της Μονής του Τιμίου Σταυρού Ιεροσολύμων, από τις επευφημίες της οποίας λείπει το όνομα του πατριάρχη Ευθυμίου, βλ. Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, *Ιεροσολυμιτική Βιβλιοθήκη: Ἦτοι κατάλογος των εν ταις βιβλιοθήκαις του αγιωτάτου αποστολικού τε και καθολικού ορθοδόξου πατριαρχικού θρόνου των Ιεροσολύμων και πάσης Παλαιστίνης αποκειμένων ελληνικών κωδίκων*, τόμ. Γ΄, αναστατική επανεκτύπωση Βρυξέλλες 1963, σελ. 19-20· πρβλ. Ιωάννης Χρ. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α΄*, σελ. 85 και σημ. 5. Ο Τόμος επικυρωνόταν διαδοχικά από τους πατριάρχες μέχρι την πλήρη κατάπαυση της έριδας της τετραγαμίας. Στο *Nicholas I Patriarch of Constantinople: Miscellaneous Writings*, έκδ. L.G. Westerink, [CFHB, Series Washingtonensis 20], Washington 1981, σελ. 58-68 μπορεί να δει κανείς την κριτική έκδοση του Τόμου και να συγκρίνει τις επευφημίες στις σωζόμενες διαδοχικές επικυρώσεις, στο *ίδιο*, σελ. 70-82.

⁹⁰⁷ Ο Τόμος δεν δέχεται τον τέταρτο γάμο και αναθεματίζει όσους δέχθηκαν την τετραγαμία, ωστόσο για τη λύση του προβλήματος και την αποκατάσταση της ειρήνης δέχεται το τέκνο του τετάρτου γάμου, διευκρινίζοντας ότι η Εκκλησία το διαχωρίζει από το σκάνδαλο. Είναι εμφανές ότι υπονοεί την περίπτωση του Λέοντα ΣΤ΄ και αποτελεί τη λύση στο πρόβλημα διαδοχής με την αποδοχή του τέκνου που προέκυψε από τον τέταρτο γάμο του Λέοντα ΣΤ΄. Πρβλ. Παρασκευή Δ. Λαδοπούλου, *Η Σύνοδος της Ενώσεως (920)*, ό.π., σελ. 85, 102· Hans-Georg Beck, *Ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, ό.π., σελ. 343.

⁹⁰⁸ Emile Amann – Auguste Dumas, *L’Eglise*, ό.π., σελ. 123-125· Georg Ostrogorsky, *Ιστορία*, ό.π., τόμ. Β΄, σελ. 149· Hans-Georg Beck, *Ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, ό.π., σελ. 343-344· J. M. Hussey, *Orthodox Church*, ό.π., σελ. 106-108· Jean-Claude Cheynet, «Η βυζαντινή επέκταση», ό.π., σελ. 113-114.

⁹⁰⁹ Στο Ανωνύμου, *Σύνοψις χρονική*, έκδ. Κ.Ν. Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, Βενετία-Παρίσι 1894 (ανατ. Hildesheim 1972), τόμ. 7, σελ. 1-556, ιδίως σελ. 150⁴⁻⁶ αναφέρεται ότι ο Ρωμανός Α΄ Λακαπηνός έκανε σύγκελλο τον γιο του Θεοφύλακτο, επειδή τον προόριζε για τον πατριαρχικό θρόνο: «Ὁ δὲ βασιλεὺς Ρωμανὸς Θεοφύλακτον, ἓνα τῶν ἰδίων υἱῶν εὐνουχίας, καὶ κληρικὸν ἀποκείρας, σύγκελλον ἐποίησε, βουλόμενος αὐτὸν καὶ πατριάρχην ποιῆσαι». Πρβλ. Emile Amann-Auguste Dumas,

πατριάρχης ο Στέφανος Β΄ (925-928)⁹¹⁰ και μετά από ολιγόμηνη χηρεία ο Τρύφων (928-931)⁹¹¹ με τη δέσμευση ότι θα παραιτηθεί μόλις ενηλικιωθεί ο Θεοφύλακτος. Ο Τρύφων αρνήθηκε να υποβάλει την παραίτησή του, όταν του ζητήθηκε, την οποία όμως του απέσπασαν με αθέμιτο τρόπο.⁹¹² Η ορισμένου χρόνου εκλογή του Τρύφωνα συνιστά απόκλιση από την *εκκλησιαστική ευταξία*,⁹¹³ όπως επίσης και η ακούσια παραίτησή του.⁹¹⁴

Μετά από δύο ασήμαντες πατριαρχίες, εκ των οποίων η δεύτερη προσέκρουε στους κανόνες της Εκκλησίας, αναδείχθηκε πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, χειροτονημένος από τους παπικούς απεσταλμένους,⁹¹⁵ ο νεαρός Θεοφύλακτος,⁹¹⁶ προκαλώντας αντιδράσεις και συγκρούσεις

L'Église, ό.π., σελ. 128· Hans-Georg Beck, *Ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, ό.π., σελ. 345. Το φαινόμενο να γίνεται πατριάρχης ο σύγκελλος της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως ήταν πολύ συνηθισμένο. Σχετικά, βλ. Αθηναγόρας μητροπολίτης Παραμυθίας και Πάργας, «Ο θεσμός των συγκέλλων εν τω Οικουμενικώ Πατριαρχείω», *Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών* 4(1927), σελ. 3-38, ιδίως σελ. 9· Venance Grumel, “Titulature de Métropolitans Byzantins. I. Les métropolitans syncelles”, *Études Byzantines* 3(1945), σελ. 92-114, ιδίως σελ. 93· J. Darrouzès, *Recherches sur les Οφφίκια de l'Église byzantine*, [Archives de l'Orient Chrétien 11], Paris 1970, σελ. 19 και σημ. 3· Βασιλική Α. Λεονταρίτου, *Εκκλησιαστικά αξιώματα και υπηρεσίες στην πρώτη και μέση βυζαντινή περίοδο*, [Forschungen zur Byzantinischen Rechtsgeschichte-Athener Reihe 8], Αθήνα-Κομοτηνή 1996, σελ. 595-596.

⁹¹⁰ Ο Στέφανος πριν την άνοδό του στον πατριαρχικό θρόνο ήταν μητροπολίτης Αμασειας. Ο Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοί πίνακες*, ό.π., σελ. 208 συγχέει τον Στέφανο Αμασειας με τον πατριάρχη Στέφανο Α΄ (886-893), αναφέροντας ότι ο Αμασειας ήταν γιος του αυτοκράτορα Βασιλείου Α΄ (867-886), ενώ αυτό αφορά στον Στέφανο Α΄. Για τον πατριάρχη Στέφανο Β΄, επίσης βλ. *Patriarchae Constantinopolitani*, στο: M. Le Quien, *Oriens christianus, in quatuor patriarchatus digestus: quo exhibentur ecclesiae, patriarchae, caeterique praesules totius Orientis*, τόμ. Ι: *Tres magnas comlectens dioceses Ponti, Asiae & Thaciae Patriarchatui Constantinopolitano subjectas*, Parisiis 1740 (ανατύπωση Graz 1956), τόμ. Ι, στ. 252· Emile Amann – Auguste Dumas, *L'Église*, ό.π., σελ. 128-129· Hans-Georg Beck, *Ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, ό.π., σελ. 345.

⁹¹¹ Ο Τρύφων ήταν μοναχός όταν επιλέχθηκε για τον πατριαρχικό θρόνο. Περισσότερα βλ. Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοί πίνακες*, ό.π., σελ. 209-210. Επίσης, βλ. *Patriarchae Constantinopolitani*, στο: M. Le Quien, *Oriens christianus*, τόμ. Ι, στ. 253· Emile Amann – Auguste Dumas, *L'Église*, ό.π., σελ. 129· Hans-Georg Beck, *Ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, ό.π., σελ. 345.

⁹¹² Για την εκλογή του Τρύφωνα για ορισμένο χρόνο και την αντικανονικότητά της βλ. Ευαγγελία Αμοιρίδου, «Ιδιάζουσες αναδείξεις πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως (Δ΄-Ι΄ αι.)», *Βυζαντικά* 28 (2009), σελ. 105-114, ιδίως σελ. 110-112.

⁹¹³ Θέματα *εκκλησιαστικής ευταξίας* ρυθμίζει ο ΙΖ΄ κανόνας της Α΄ και Β΄ συνόδου της Κωνσταντινουπόλεως, βλ. Α. Ράλλης – Μ. Ποτλής, *Σύνταγμα*, τόμ. Β΄, ό.π., σελ. 701, και ιδιαίτερα σελ. 701-704, όπου το σχόλιο του Βαλσαμώνος.

⁹¹⁴ Κ. Μ. Ράλλη, *Περί παραιτήσεως επισκόπων κατά το Δίκαιον της Ορθόδοξου Ανατολικής Εκκλησίας*, Εν Αθήναις 1911, σελ. 2-3.

⁹¹⁵ F. Dölger, *Regesten*, ό.π., αρ. 625. Πρβλ. Emile Amann – Auguste Dumas, *L'Église*, ό.π., σελ. 129· G. Every, *The Byzantine Patriarchate: 451-1204*, London 1962, σελ. 138· François Dvornik, *Byzance et la Primauté Romaine*, [Unam Sanctam 49], Paris 1964, σελ. 113· Georg Ostrogorsky, *Ιστορία*, ό.π., τόμ. Β΄, σελ. 149· Hans-Georg Beck, *Ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, ό.π., σελ. 345-346.

⁹¹⁶ Ο Θεοφύλακτος γεννήθηκε το 917 και ήταν ο νεότερος γιος του Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού. Το 924 σε ηλικία μόλις οκτώ ετών χειροτονήθηκε υποδιάκονος και στη συνέχεια έγινε σύγκελλος του πατριάρχη Νικολάου Α΄ Μυστικού. Το 933 σε ηλικία 16 ετών αναδείχθηκε πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Κατά τον V. Stanković, “When Was Theophylaktos Lakapenos Born?”, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 55(2005), σελ. 59-69, ιδίως σελ. 60-66, ο Θεοφύλακτος ανήλθε στον πατριαρχικό θρόνο σε ηλικία 18 ετών. Η εκλογή του προκάλεσε αντιδράσεις στους κόλπους της Εκκλησίας, οι οποίες έπαυσαν μετά από

στο εσωτερικό της Εκκλησίας.⁹¹⁷ Η συμπεριφορά που επέδειξε ήταν κάθε άλλο παρά εκκλησιαστική και η πατριαρχία του ήταν μία περίοδος ανωμαλίας για την Εκκλησία,⁹¹⁸ κατά τη διάρκεια της οποίας φαίνεται πως υπήρξαν και αντιδράσεις στην πατριαρχική εξουσία.⁹¹⁹

Η κατάσταση άλλαξε ριζικά κατά το β' μισό του 10ου αιώνα με την ανάληψη της πατριαρχίας από τον Πολύευκτο (956), ο οποίος παρέλαβε μία Εκκλησία διοικητικά, ποιμαντικά, ακόμη και λειτουργικά, αποδιοργανωμένη και ουσιαστικά ακέφαλη. Σε αυτήν την οριακή χρονική στιγμή, ο νέος πατριάρχης, ως ποιμένας της πόλης και της Εκκλησίας, έπρεπε να επανακτήσει τον ουσιαστικό ρόλο του. Πράγματι, με τον Πολύευκτο στον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως παρατηρείται αποκατάσταση του κύρους και της αύξηση της ισχύος της Εκκλησίας.

Ως πρώτη πράξη του νέου πατριάρχη αναφέρεται η επανεγγραφή του Ευθυμίου στα δίπτυχα της Εκκλησίας. Η αποκατάσταση του Ευθυμίου ήταν ζήτημα εκκλησιαστικής τάξης, την οποία ο Πολύευκτος έσπευσε να επαναφέρει, λαμβάνοντας την πρωτοβουλία να διευθετήσει, παρά τις αντιδράσεις κάποιων αρχιερέων, μία εκκρεμότητα που χρόνιζε. Η ενωτική πράξη του νέου πατριάρχη σηματοδότησε την έναρξη της πορείας προς την οριστική κατάπαυση των αντιπαραθέσεων και των συγκρούσεων γύρω από την αποδοχή του *Τόμου της Ενώσεως*.⁹²⁰

Η πατριαρχία του Πολύευκτου είναι εξόχως ιδιαίτερη, καθώς κατά τη διάρκειά της εντοπίζονται σοβαρά ζητήματα, τα οποία ανέκυψαν κυρίως εξ αφορμής αυτοκρατορικών ενεργειών και πρωτοβουλιών και επηρέασαν τις σχέσεις του πατριάρχη με τους αυτοκράτορες. Ο πατριάρχης δεν δίστασε να θίξει αλλότριες προς το πνεύμα της Εκκλησίας συμπεριφορές από όπου και αν

αυτοκρατορική επέμβαση. Είχε πάθος με τα άλογα και το κυνήγι και στο πάθος αυτό οφείλεται και ο πρόωρος θάνατός του το 956, μετά από τον τραυματισμό που είχε κατά τη διάρκεια ορμητικού καλπασμού. Περισσότερα βλ. *Patriarchae Constantinopolitani*, στο: M. Le Quien, *Oriens christianus*, ό.π., τόμ. Ι, στ. 253-254· Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοί πίνακες*, ό.π., σελ. 210-213· Steven Runciman, *The Emperor Romanus Lecapenus*, ό.π., σελ. 76 κ. εξ.. Επίσης, βλ. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 2068.

⁹¹⁷ Για την άνοδο του Θεοφύλακτου στον πατριαρχικό θρόνο βλ. *Théodore Daphnopatès: Correspondance*, έκδ J. Darrouzès – L. G. Westerink, [Le Monde Byzantin], Paris 1978, σελ. 11-14 της εισαγωγής. Για το κλίμα που επικρατούσε είναι ενδεικτική η επιστολογραφία της εποχής, βλ. στο *ίδιο* σελ. 30-51. Πρβλ. V. Stanković, “When Was Theophylaktos Lakapenos Born?”, ό.π., σελ. 66-67.

⁹¹⁸ Emile Amann – Auguste Dumas, *L’Eglise*, ό.π., σελ. 129-130· G. Every, *The Byzantine Patriarchate*, ό.π., σελ. 138.

⁹¹⁹ J. Darrouzès, “Un Discours de Nicéas d’Amasée sur le Droit de Vote du Patriarche”, *Αρχαίον Πόντου* 21(1952), σελ. 162-178· Jean Darrouzès, *Épistoliers byzantins du Xe siècle*, [Archives de l’Orient Chrétien 6], Paris 1960, σελ. 30-32 της εισαγωγής. Πρβλ. J. M. Hussey, *Orthodox Church*, ό.π., σελ. 111-112.

⁹²⁰ Για την επανεγγραφή του ονόματος του Ευθυμίου στα δίπτυχα της Εκκλησίας από τον πατριάρχη Πολύευκτο και τις διάφορες παραμέτρους του θέματος βλ. Ελένη Δ. Κατή, *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Πολύευκτος*, ό.π., σελ. 144-150.

προέρχονταν, ακόμη και από το περιβάλλον του αυτοκράτορα ή και από τον ίδιο τον αυτοκράτορα.⁹²¹

Από τα μέσα ως τα τέλη του 10ου αιώνα το κύρος της Εκκλησίας έμεινε μάλλον σταθεροποιημένο, χωρίς διακυμάνσεις. Οι επόμενοι τρεις πατριάρχες προέρχονταν και πάλι από τις τάξεις των μοναχών, ο Βασίλειος Α΄ ο Σκαμανδρηνός (970-973),⁹²² ο Αντώνιος Γ΄ ο Στουδίτης (973-980),⁹²³ ο Νικόλαος Β΄ ο Χρυσοβέργης (984-993).⁹²⁴ Ο 10ος αιώνας όδευσε στο τέλος του με την πατριαρχία του Σισίνιου Β΄ (995-998),⁹²⁵ ο οποίος έγινε πατριάρχης από λαϊκός και αποτελεί τη μοναδική περίπτωση αθρόον χειροτονίας μέσα στον συγκεκριμένο αιώνα. Ο Σισίνιος Β΄ κατά την πατριαρχία του ένωσε τους ακόμη διχασμένους κληρικούς από την τετραγαμία και εξέδωσε Τόμο σχετικά με ζητήματα κωλύματος γάμου. Στο β΄ μισό του 10ου αιώνα καταγράφονται δύο σχετικά μακρόχρονα χηρείς στον πατριαρχικό θρόνο διάρκειας η μία τεσσάρων και η άλλη δύο ετών.

Τέλος, αξιοσημείωτο είναι ότι αυτήν την εποχή έχουμε τη σύσταση του αθωνικού μοναχισμού που αποτέλεσε τη σημαντικότερη εξέλιξη στην ιστορία της ορθόδοξης πνευματικότητας.⁹²⁶

4. Η πολιτική και η εκκλησιαστική κατάσταση στη Δύση

Στη Δύση ο 10ος αιώνας προσδιορίζεται από την άνοδο της δυτικής Ευρώπης, ως ενός νέου πολιτικού και πολιτισμικού σχηματισμού που διεκδικούσε πλέον την πρωτοκαθεδρία από τα παλαιά κέντρα εξουσίας που βρίσκονταν γύρω από τη Μεσόγειο, με την ανάπτυξη νέων ισχυρών πολιτικών δυνάμεων, όπως ήταν η Σαξονική δυναστεία (919-1002) και το κράτος που δημιούργησε.

Περί τα μέσα του 9ου αιώνα η ενιαία Φραγκική αυτοκρατορία διαιρέθηκε σε τρία τμήματα: στο ανατολικό Φραγκικό κράτος, το δυτικό Φραγκικό κράτος και την ιταλική χερσόνησο διαιρεμένη σε πέντε τμήματα το καθένα με δική του κυβέρνηση.⁹²⁷ Κατά τα τέλη του 9ου και τις αρχές

⁹²¹ Σχετικά, βλ. Ελένη Δ. Κατή, *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Πολύευκτος*, ό.π., σελ. 122-132, 185-203, 217-245, 265-277.

⁹²² Για τον Βασίλειο Α΄ Σκαμανδρηνό βλ. Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοί πίνακες*, ό.π., σελ. 218.

⁹²³ Για τον Αντώνιο Γ΄ Στουδίτη βλ. Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοί πίνακες*, ό.π., σελ. 219-220.

⁹²⁴ Για τον Νικόλαο Β΄ Χρυσοβέργη βλ. Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοί πίνακες*, ό.π., σελ. 220-221.

⁹²⁵ Για τον Σισίνιο Β΄ βλ. Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοί πίνακες*, ό.π., σελ. 221-222.

⁹²⁶ Διονυσία Παπαχρυσάνθου, *Ο Αθωνικός μοναχισμός: Αρχές και οργάνωση*, Αθήνα 1992, σελ. 173-250.

⁹²⁷ Δίνεται μόνο το στίγμα της επικρατούσας κατάστασης, καθώς εδώ ενδιαφέρουν οι εξελίξεις στη Δύση μόνο ως προς ορισμένα πολύ συγκεκριμένα σημεία που αφορούν τις σχέσεις με το Βυζάντιο. Αναλυτικά για την κατάσταση στη Δύση βλ.

του 10ου αιώνα σημειώθηκαν πολλές γεωγραφικές μεταβολές εξαιτίας σφοδρών εσωτερικών ανταγωνισμών και εξωτερικών διεκδικήσεων. Την εποχή αυτή ήταν έκδηλη η προσπάθεια των βασιλέων να ενισχύσουν την εξουσία τους στο εσωτερικό, αποδυναμώνοντας τα δουκάτα που εκπροσωπούσαν από τους μεγάλους φεουδάρχες, οι οποίοι αρνούσαν να υποταχθούν σε μία κεντρική εξουσία. Παράλληλα, εκδηλώνονταν εδαφικές διεκδικήσεις έναντι των άλλων βασιλείων.

Στο ανατολικό Φραγκικό κράτος ο 10ος αιώνας σημαδεύτηκε από την επικράτηση του Γερμανού βασιλιά Όθωνα Α' (936-973),⁹²⁸ ο οποίος αφενός με την εσωτερική πολιτική που εφάρμοσε κατάφερε να επιτύχει την αναδιοργάνωση του κράτους του, αφετέρου με την εξωτερική πολιτική του κατάφερε να ενεργεί ως διαιτητής στις εσωτερικές υποθέσεις του δυτικού Φραγκικού κράτους, να διευρύνει τα ανατολικά σύνορα του κράτους του και να εδραιώσει τη γερμανική κυριαρχία. Στα μέσα του αιώνα ο Όθων Α' αναμίχθηκε ενεργά στα ιταλικά πράγματα, εδραίωσε την κυριαρχική εξουσία των Γερμανών στο ιταλικό βασίλειο, που εκτεινόταν στη βόρεια και σε μέρος της κεντρικής ιταλικής χερσονήσου, και στόχευσε στην απόκτηση του ρωμαϊκού αυτοκρατορικού

ενδεικτικά τις μονογραφίες: James Bryce, *The Holy Roman Empire*, London 1892· R. H. C. Davis – επιμ. R. I. Moore, Ελένη Τούντα, *Ιστορία της Μεσαιωνικής Ευρώπης: Από τον Μέγα Κωνσταντίνο στον Άγιο Λουδοβίκο*, μτφ. Γιώργος Χρηστίδης, Αθήνα 2011· William Ragsdale Cannon, *History of Christianity in the Middle Ages: From the Fall of Rome to the Fall of Constantinople*, New York (1960)· Z. N. Brooke, *A History of Europe from 911 to 1198*, London 1969· Ζ. Τσιρπανλή, *Η Δυτική Ευρώπη στους Μέσους Χρόνους (5ος-15ος αι.)*, Θεσσαλονίκη 31985· Βασίλειος Στυλ. Καραγεώργος, *Η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία: Μεσαιωνική περίοδος*, τόμ. Α', Αθήνα 1987· Ζαχαρίας Ν. Τσιρπανλής, *Η Μεσαιωνική Δύση (5ος-15ος αι.)*, Θεσσαλονίκη 2004. Ειδικότερα για την εκκλησιαστική κατάσταση βλ. G. A. Loud, *The Latin Church in Norman Italy*, (Cambridge UK· New York: Cambridge University Press 2007), ιδίως σελ. 31-33· πρβλ. Hans-Georg Beck, *Ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, ό.π., σελ. 345-346, 348-352. Για την πολιτική και εκκλησιαστική κατάσταση στην Ιταλία κατά τον 10ο αιώνα και τις σχέσεις με το Βυζάντιο, ενδεικτικά βλ. Τηλέμαχος Κ. Λουγγής, *Η βυζαντινή κυριαρχία στην Ιταλία από το θάνατο του Μ. Θεοδοσίου ως την άλωση του Μπάρι, 395-1071 μ.Χ.*, [Πολιτική και Ιστορία 30], Αθήνα (1989), σελ. 206-224.

⁹²⁸ Ο Όθων Α' ο Μέγας, της δυναστείας των Σαξόνων, υπήρξε βασιλιάς (936-962) και αυτοκράτορας (962-973). Ήταν δευτερότοκος γιος του Ερρίκου Α' (919-936) και της Ματθίλδης. Γεννήθηκε το 912 και πέθανε το 973. Από τη δεύτερη σύζυγό του απέκτησε τον Όθωνα Β'. Ήδη από το 940 άρχισε να αναμειγνύεται στα ιταλικά πράγματα. Το 962 στέφθηκε αυτοκράτορας στη Ρώμη και από το 965 εδραίωσε την κυριαρχία του στον κεντρικό και βόρειο χώρο της ιταλικής χερσονήσου. Οι πολιτικές και στρατιωτικές ικανότητές του τον βοήθησαν να αποκτήσει ηγετική θέση στον δυτικό κόσμο και επιπλέον να λάβει το αξίωμα του Ρωμαίου αυτοκράτορα. Για τον Όθωνα Α' και την πολιτική του βλ. W. Ohnsorge, "Die Anerkennung des Kaisertums Ottos I. durch Byzanz", *Byzantinische Zeitschrift* 54(1961), σελ. 28-52· Βασίλειος Στυλ. Καραγεώργος, *Η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία*, ό.π., σελ. 187-210· *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 1541-1542.

αξιώματος με αποτέλεσμα να στεφθεί τελικά αυτοκράτορας από τον πάπα Ιωάννη ΙΒ΄ (955-964)⁹²⁹ το έτος 962.⁹³⁰

Η πολιτική του Γερμανού βασιλιά ως προς τις ιταλικές υποθέσεις και η στέψη του ως Ρωμαίου αυτοκράτορα συνδυάστηκε με την επέμβασή του και στις εκκλησιαστικές υποθέσεις.⁹³¹ Μεταξύ των υποσχέσεων που απέσπασε από τον πάπα Ιωάννη ΙΒ΄ ήταν και εκείνη που όριζε ότι η εκλογή του πάπα θα γινόταν από τον κλήρο και τον λαό της Ρώμης, αλλά θα έπρεπε να εγκριθεί και από τον αυτοκράτορα. Η υπόσχεση αυτή έγινε αιτία να δημιουργηθούν στη συνέχεια προβλήματα που λειτούργησαν αθροιστικά στα ήδη υπάρχοντα και φανερώνουν την εικόνα μίας ταραγμένης εποχής για την Εκκλησία της Ρώμης.

Ο πάπας Ιωάννης ΙΒ΄ προχώρησε στην κίνηση της στέψης του Όθωνα Α΄ ως Ρωμαίου αυτοκράτορα με σκοπό να εξασφαλίσει την προστασία του κράτους του, αλλά μόλις συνειδητοποίησε ότι έχασε την πολιτική του δύναμη και την ανεξαρτησία του στράφηκε κατά του Όθωνα Α΄. Η προσπάθεια του πάπα απέτυχε με αποτέλεσμα να κατηγορηθεί για προδοσία και για πλήθος παραπτωμάτων και να κηρυχθεί έκπτωτος. Νέος πάπας εξελέγη ο Λέων Η΄ (963-965).⁹³² Μετά την αποχώρηση του Όθωνα Α΄ από τη Ρώμη εμφανίστηκε στην πόλη ο έκπτωτος Ιωάννης ΙΒ΄, ο οποίος έστρεψε τους Ρωμαίους κατά του Όθωνα Α΄ και τους προέτρεψε να εκδιώξουν τον αντίπαπα

⁹²⁹ Το κοσμικό όνομα του πάπα Ιωάννη ΙΒ΄ ήταν Οκταβιανός και ήταν γιος του ηγεμόνα Αλβέριχου Β΄, ο οποίος είχε εκφράσει την επιθυμία να αναλάβει ο γιος του το ανώτατο πολιτικό και το ανώτατο εκκλησιαστικό αξίωμα. Πράγματι, ο Οκταβιανός το 954 ανέλαβε την πολιτική διοίκηση μετά τον θάνατο του πατέρα του και το 955 εκλέχθηκε πάπας από τους Ρωμαίους μετά τον θάνατο του πάπα Αγαπητού Β΄ και ονομάστηκε Ιωάννης ΙΒ΄. Επεδίωξε την επέκταση του παπικού κράτους, αλλά βρέθηκε σε δυσχερή θέση και ζήτησε τη συνδρομή του Γερμανού βασιλιά Όθωνα Α΄, προσφέροντάς του ως αντάλλαγμα το αυτοκρατορικό αξίωμα. Ο Ιωάννης ΙΒ΄ πέθανε το 964. Περισσότερα βλ. Ph. Jaffé, *Regesta Pontificum Romanorum ab condita Ecclesia ad annum post Chistum natum MCXCVIII*, 2ème édition revue et augmentée par G. Watterbach et alii, Lipsiae 1885, (reimpression Graz 1956), τόμ. Ι, σελ. 463-467, όπου καταγράφεται η παπική αλληλογραφία: *Le Liber Pontificalis: Texte, introduction et commentaire*, έκδ. L. Duchesne, [Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome], Paris 1981, τόμ. ΙΙ, σελ. 243, 246-249. Επίσης, βλ. Βασίλειος Στυλ. Καραγεώργος, *Η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία*, ό.π., σελ. 202-204· Τηλέμαχος Κ. Λουγγής, *Η βυζαντινή κυριαρχία*, ό.π., σελ. 214-216· *Dictionnaire Théologie Catholique*, τόμ. 8/1(1947), στ. 619-626.

⁹³⁰ Τηλέμαχος Κ. Λουγγής, *Η βυζαντινή κυριαρχία*, ό.π., σελ. 214-216· G. Every, *The Byzantine Patriarchate*, ό.π., σελ. 139.

⁹³¹ François Dvornik, *Byzance*, ό.π., σελ. 113.

⁹³² Ο Λέων πριν την εκλογή του στο παπικό αξίωμα ήταν λαϊκός πρωτονοτάριος της Αγίας Έδρας. Πέθανε το 965. Περισσότερα βλ. Ph. Jaffé, *Regesta*, ό.π., σελ. 467-469· *Le Liber Pontificalis*, ό.π., σελ. 250· πρβλ. Emile Amann – Auguste Dumas, *L'Eglise*, ό.π., σελ. 53-54, 56· Βασίλειος Στυλ. Καραγεώργος, *Η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία*, ό.π., σελ. 204. Επίσης, βλ. *Dictionnaire Théologie Catholique*, τόμ. 9/1(1926), στ. 317-320.

Λέοντα Η΄. Ο Όθων Α΄ επέστρεψε στη Ρώμη, αλλά στο μεταξύ είχε πεθάνει ο Ιωάννης ΙΒ΄ και οι Ρωμαίοι εξέλεξαν, παρά τη θέληση του Γερμανού αυτοκράτορα, νέο πάπα τον Βενέδικτο Ε΄ (964).⁹³³

Το ίδιο έτος ο Όθων Α΄ κατάφερε να συγκληθεί σύνοδος, η οποία υποβίβασε τον πάπα Βενέδικτο Ε΄ στον βαθμό του διακόνου και τον εξόρισε ενώ αποκατέστησε στο παπικό αξίωμα τον Λέοντα Η΄. Ο θάνατος του Λέοντα Η΄ το 965 οδήγησε στην εκλογή νέου πάπα, του Ιωάννη ΙΓ΄ (965-972)⁹³⁴, αυτή τη φορά με την έγκριση του Όθωνα Α΄. Με την εκλογή διαφώνησε μία μερίδα του λαού της Ρώμης, που κινήθηκε επαναστατικά και συνέλαβε τον Ιωάννη ΙΓ΄. Ο πάπας τελικά κατάφερε να δραπετεύσει και να ζητήσει την προστασία του Όθωνα Α΄. Με την επέμβαση του αυτοκράτορα συνελήφθησαν οι πρωταίτιοι της επανάστασης και αποκαταστάθηκε στον παπικό θρόνο ο Ιωάννης ΙΓ΄.

Μετά την εδραίωση της εξουσίας του στη βόρεια και κεντρική ιταλική χερσόνησο, ο Όθων Α΄, φιλοδοξώντας να διεκδικήσει πλήρως την αποκλειστικότητα της ιδέας της αυτοκρατορίας και την κληρονομιά της Ρώμης ως συνεχιστής της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, έστρεψε το ενδιαφέρον του στον νότο, που ανήκε στη σφαίρα επιρροής και στην κυριαρχία του Βυζαντίου.⁹³⁵ Έτσι, ο Όθων Α΄ στις αρχές του 967 υπέταξε τα πριγκιπάτα της Κάπουας, του Μπενεβέντο και του Σαλέρνο, τα οποία ήταν αυτή την εποχή ανεξάρτητα. Οι περιοχές αυτές παλαιότερα αναγνώριζαν την κυριαρχία των Βυζαντινών, οι οποίοι βέβαια δεν έπαυσαν να αξιώνουν τα δικαιώματά τους και ως εκ τούτου θεώρησαν ως εχθρική την ενέργεια του Όθωνα Α΄.

Την εποχή αυτή στον αυτοκρατορικό θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως βρισκόταν ο Νικηφόρος Φωκάς (963-969), ο οποίος έστειλε πρεσβεία στον Όθωνα Α΄ ζητώντας τη σύμπραξη του για την απελευθέρωση της Μεσογείου από τους Σαρακηνούς υπό τον όρο ότι ο Όθων Α΄ θα εγκατέλειπε την Κάπουα και το Μπενεβέντο και θα τα παραχωρούσε στο Βυζάντιο.

⁹³³ Ο Βενέδικτος ήταν καρδινάλιος πριν εκλεγεί πάπας. Πέθανε εξόριστος στο Αμβούργο. Περισσότερα βλ. Ph. Jaffé, *Regesta*, ό.π., σελ. 469-470· *Le Liber Pontificalis*, τόμ. ΙΙ, σελ. 251· πρβλ. Emile Amann – Auguste Dumas, *L’Eglise*, ό.π., σελ. 55-56· Βασίλειος Στυλ. Καραγεώργος, *Η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία*, ό.π., σελ. 204.

⁹³⁴ Ο Ιωάννης ΙΓ΄ ήταν ανεψιός της διαβόητης Μαροζίας. Πέθανε στις 6 Σεπτεμβρίου 972. Περισσότερα βλ. Ph. Jaffé, *Regesta*, ό.π., σελ. 470-477· *Le Liber Pontificalis*, ό.π., τόμ. ΙΙ, σελ. 252-254· πρβλ. Emile Amann – Auguste Dumas, *L’Eglise*, ό.π., σελ. 56-58· Βασίλειος Στυλ. Καραγεώργος, *Η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία*, ό.π., σελ. 205. Επίσης, βλ. *Dictionnaire Théologie Catholique*, τόμ. 8/1(1947), στ. 626-628.

⁹³⁵ Σχετικά με τις κτήσεις του Βυζαντίου στη νότια Ιταλία ενδεικτικά βλ. τις μονογραφίες: J. Gay, *L’Italie Méridionale et l’Empire Byzantin depuis l’Avènement de Basile Ier jusqu’ à la Prise de Bari par les Normands (867-1071)*, Paris 1904 (ανατ. New York 1960)· V. von Falkenhausen, *La Dominazione Bizantina nell’ Italia Meridionale dal IX all’ XI Secolo*, Bari 1978.

Ο Όθων Α΄ κατ' αρχήν δέχθηκε την πρόταση του Νικηφόρου Φωκά και αντιπρότεινε τη σύναψη γάμου του γιου του Όθωνα Β΄ με την Άννα, κόρη του Ρωμανού Β΄ και της Θεοφανώς. Ο Νικηφόρος Φωκάς συμφώνησε, αλλά τα πράγματα πήραν άλλη τροπή όταν το 968 ο Όθων Α΄ εισέβαλε στην Απουλία και πολιορκήσε το Μπάρι, που ήταν ένα από τα πιο βασικά στηρίγματα της βυζαντινής αυτοκρατορίας στη νότια Ιταλία.⁹³⁶

Η κίνηση του Όθωνα Α΄ εξόργισε τον Νικηφόρο Φωκά, ο οποίος το ίδιο έτος, με τη συνεργασία του πατριάρχη Πολύευκτου, προχώρησε στην ανύψωση του Υδρούντος σε μητρόπολη, πιθανόν σε μία προσπάθεια εκκλησιαστικής αναδιοργάνωσης με στόχο την ενίσχυση της βυζαντινής παρουσίας στις κτήσεις της νότιας Ιταλίας.⁹³⁷ Η πολιορκία του Μπάρι ήταν ανεπιτυχής και ο Όθων Α΄ κατέφυγε στη διπλωματία, αποστέλλοντας ως πρεσβευτή του τον επίσκοπο Κρεμώνης Λιουτπράνδο,⁹³⁸ έναν από τους πιο έμπιστους συμβούλους του και γνώστη των ιταλικών, αλλά και των βυζαντινών υποθέσεων. Ο Λιουτπράνδος έφθασε στην Κωνσταντινούπολη στα μέσα του 968, αλλά έγινε δεκτός με μεγάλη ψυχρότητα και εντέλει η αποστολή του και απέτυχε.⁹³⁹

⁹³⁶ Σχετικά με τη ροή των γεγονότων κατά τα μέσα του 10ου αιώνα βλ. J. Gay, *L'Italie Méridionale*, ό.π., σελ. 301-315· πρβλ. Τηλέμαχος Κ. Λουγγής, *Η βυζαντινή κυριαρχία*, ό.π., σελ. 217-218.

⁹³⁷ Ο Υδρούς (Otrando) βρίσκεται στη νότια Απουλία της νότιας Ιταλίας. Για την πόλη και την επαρχία Υδρούντος βλ. Βασίλειος Κουκουσάς, *Η επαρχία Υδρούντος της Νοτίου Ιταλίας: Ελληνική παρουσία και Ορθοδοξία στην Κάτω Ιταλία*, διδακτορική Διατριβή, (Κατερίνη 2002). Επίσης, βλ. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 1541.

⁹³⁸ Ο Λιουτπράνδος ήταν Λομβαρδός πολιτικός και ιστορικός. Γεννήθηκε περί το 920 στην Παβία, όπου και έγινε διάκονος. Υπηρέτησε ως γραμματέας στην αυλή του Βερεγγάριου Β΄ και ανέλαβε διπλωματική αποστολή στη βυζαντινή αυλή το 949-950 επί Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου (944-959), όπου γνώρισε πολύ καλά το Βυζάντιο. Όταν επέστρεψε, ήρθε σε ρήξη με τον Βερεγγάριο Β΄ και το 950 κατέφυγε στη Γερμανία και μπήκε στην υπηρεσία του Όθωνα Α΄, ως σύμβουλος. Το 961 έγινε επίσκοπος Κρεμώνης και ανέλαβε νέα διπλωματική αποστολή στη βυζαντινή αυλή το 968 επί Νικηφόρου Β΄ Φωκά (963-969). Πέθανε το 972 ή 973. Περισσότερα για την προσωπικότητα και το έργο του Λιουτπράνδου βλ. Βασιλείου Στυλ. Καραγεώργου, *Λιουτπράνδος, ο επίσκοπος Κρεμώνης ως ιστορικός και διπλωμάτης: συμβολή εις την έρευναν της ιστορίας της Δύσεως και των μετά του Βυζαντίου διπλωματικών σχέσεων αυτής κατά τον 9^{ον} και 10^{ον} αι.*, [Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριτόλου 38], Αθήναι 1978. Επίσης, βλ. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 1241-1242. Ειδικότερα για τις δύο διπλωματικές αποστολές του Λιουτπράνδου βλ. Ειρήνη Χρήστου, *Έργα και ημέρες δυτικών απεσταλμένων στην Κωνσταντινούπολη: από την εποχή της Εικονομαχίας ως το Σχίσμα (726-1054)*, [Ίδρυμα Γουλανδρή-Χόρν. Το Βυζάντιο και οι ξένοι 2], (Αθήνα 2000), σελ. 31-46.

⁹³⁹ Για την ανύψωση του Υδρούντος σε μητρόπολη, την αποστολή του Λιουτπράνδου στην Κωνσταντινούπολη, ως πρέσβη, και την έκβαση της αποστολής του βλ. Ελένη Δ. Κατή, *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Πολύευκτος*, ό.π., σελ. 246-252. Την αναφορά που υπέβαλε ο Λιουτπράνδος στον Όθωνα Α΄ μετά από την αποτυχία της διπλωματικής αποστολής του το 968, βλ. *Liudprandi Relatio de Legatione Constantinopolitana*, έκδ. J. Becker, *Die Werke Liudprands von Cremona*, [Scriptores Rerum Germanicarum in usum Scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi], Hannover-Leipzig 31915 (ανατ. 1993), τόμ. III, σελ. 175-212. Επίσης, βλ. Βασίλειος Στυλ. Καραγεώργος, *Η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία*, ό.π., σελ. 496-558· *Λιουτπράνδος της Κρεμώνης: Πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη του Νικηφόρου Φωκά*, Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια Δημήτρης Δεληολάνης, (Αθήνα 1997-1998), σελ. 25-69.

Οι διαπραγματεύσεις αφορούσαν δύο βασικά θέματα.⁹⁴⁰ Το ένα θέμα ήταν η αναγνώριση του αυτοκρατορικού αξιώματος του Όθωνα Α΄ από τους Βυζαντινούς διότι ο σκοπός του ήταν η εξίσωση και η ισοτιμία του κράτους του με εκείνο του Βυζαντίου και η διεκδίκηση για τον εαυτό του να κατέχει στη Δύση θέση ανάλογη με αυτή που είχε ο Βυζαντινός αυτοκράτορας στην Ανατολή. Αυτό όμως ήταν ασυμβίβαστο με την πολιτική θεωρία των Βυζαντινών, οι οποίοι θεωρούσαν ότι μόνο ο Βυζαντινός αυτοκράτορας ήταν ο γνήσιος και νόμιμος διάδοχος των Ρωμαίων αυτοκρατόρων και των δικαιωμάτων τους και μόνο αυτός μπορούσε να φέρει τον τίτλο *αυτοκράτωρ των Ρωμαίων*. Η μεσαιωνική βυζαντινή διπλωματία δεν παραχωρούσε αυτόν τον τίτλο σε κανέναν άλλο ηγεμόνα και θορυβήθηκε όχι τόσο επειδή απέβλεπε στην αποκλειστική κατοχή του τίτλου, αλλά φοβούμενη τις διεκδικήσεις του εστεμμένου ήδη αυτοκράτορα Όθωνα Α΄ επί των βυζαντινών κτήσεις της νότιας Ιταλίας.⁹⁴¹ Με άλλα λόγια, η ιδεολογική αντίθεση ενισχύθηκε από την πολιτική αντίθεση που εντοπιζόταν στα αντικρουόμενα συμφέροντα του Βυζαντίου και της Δύσης και πυροδότησαν συγκρούσεις και ένταση στις σχέσεις του Βυζαντίου με τη Δύση.

Την κατάσταση επιδείνωσε επιστολή του πάπα Ιωάννη ΙΓ΄ προς τον Νικηφόρο Φωκά,⁹⁴² στην οποία τον χαρακτήριζε ως *αυτοκράτορα των Ελλήνων*. Ο πάπας υποστήριξε τον Όθωνα Α΄ με σκοπό τον περιορισμό των οικουμενικών αξιώσεων της βυζαντινής αυτοκρατορίας, που δρούσε ως συνέχεια της ρωμαϊκής.

Το δεύτερο θέμα ήταν η διαπραγμάτευση με τη βυζαντινή αυλή συνοικεσίου για τον γιο του Όθωνα Α΄, αλλά και σ΄ αυτό η στάση των Βυζαντινών υπήρξε αρνητική. Ο γάμος θα μπορούσε να γίνει μόνο εάν ο Όθων Α΄ επέστρεφε στο Βυζάντιο τη Ραβέννα, τη Ρώμη και την υπόλοιπη νότια Ιταλία. Εάν ο Όθων Α΄ επιθυμούσε μόνο τη φιλία των Βυζαντινών, χωρίς την επιγαμία, θα έπρεπε να περιοριστεί στην κυριαρχία της Ραβέννας, να αφήσει ελεύθερη τη Ρώμη και να παραχωρήσει στον Βυζαντινό αυτοκράτορα την Κάπουα και το Μπενεβέντο. Οι διαπραγματεύσεις ναυάγησαν πλήρως.

⁹⁴⁰ Emile Amann – Auguste Dumas, *L’Eglise*, ό.π., σελ. 58-59· Martin Jugie, *Le Schisme Byzantin*, ό.π., σελ. 158-159 σημ. 3· François Dvornik, *Byzance*, ό.π., σελ. 113-114· Georg Ostrogorsky, *Ιστορία*, ό.π., τόμ. Β΄, σελ. 171-172· Ειρήνη Χρήστου, *Έργα και ημέρες*, ό.π., σελ. 38-46.

⁹⁴¹ Jean-Claude Cheynet, «Ο αυτοκράτορας και το Παλάτιο», ό.π., σελ. 169-170· πρβλ. Hans-Georg Beck, *Ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, ό.π., σελ. 349.

⁹⁴² Ph. Jaffé, *Regesta*, ό.π., αρ. 3727, σελ. 473· πρβλ. François Dvornik, *Byzance*, ό.π., σελ. 113-114.

Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας Νικηφόρος Φωκάς έχοντας αυξήσει το γόητρό του και με ενισχυμένη συνείδηση της δύναμης και του ρόλου του αρνήθηκε να αναγνωρίσει στον Όθωνα Α΄ τον τίτλο του αυτοκράτορα, όπως αρνήθηκε και τη συγκατάθεσή του για το συνοικέσιο.

Οι σχέσεις των δύο μερών βελτιώθηκαν μόνο μετά τη δολοφονία του Νικηφόρου Φωκά το 969. Ο νέος αυτοκράτορας Ιωάννης Τζιμισκής (969-976) έδωσε μία συμβιβαστική λύση στο αδιέξοδο των σχέσεων των δύο δυνάμεων και ως προς τον τίτλο και ως προς τον γάμο.⁹⁴³ Οι Βυζαντινοί αναγνώρισαν στον Όθωνα Α΄ τον αυτοκρατορικό τίτλο χωρίς τη λέξη «Ρωμαίων», αναγνώρισαν τον γερμανικό έλεγχο στα πριγκιπάτα της Κάπουας, του Μπενεβέντο και του Σαλέρνο και έδωσαν ως νύφη για τον Όθωνα Β΄ τη Θεοφανώ,⁹⁴⁴ ανεψιά του Ιωάννη Τζιμισκή, αλλά όχι την πορφυρογέννητη κόρη του Ρωμανού Β΄. Το αποτέλεσμα της επιγαμίας ήταν ότι ο Όθων Α΄ έπαυσε να διεκδικεί την κυριαρχία των βυζαντινών κτήσεων της Απουλίας και της Καλαβρίας.

Ως προς την εκκλησιαστική κατάσταση στη Δύση, σημειώνεται ότι από τα τέλη του 9ου αιώνα η Εκκλησία της Ρώμης έζησε μία χαοτική κατάσταση και γνώρισε μεγάλη παρακμή εξαιτίας της ηθικής κατάπτωσης που επήλθε από τον σκληρό ανταγωνισμό των φατριών της ρωμαϊκής αριστοκρατίας, εφόσον από αυτές εξαρτιόταν η εκλογή του πάπα. Η ανηθικότητα, η έλλειψη κάθε ευπρέπειας, η συχνή εναλλαγή των προσώπων στο παπικό αξίωμα είναι μερικά από τα γνωρίσματα αυτής της εποχής. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι μέσα στο διάστημα 882-914, δηλαδή, μέσα σε 32 χρόνια ανήλθαν στον παπικό θρόνο 15 πάπες, οι περισσότεροι από τους οποίους δεν πέθαναν από φυσικά αίτια.

Κατά το α΄ μισό του 10ου αιώνα η παρακμή συνεχίστηκε και η φαυλότητα επικράτησε τόσο στο πολιτικό όσο και στο θρησκευτικό προσκήνιο, καθώς διαδοχικά εξουσίασαν τον παπικό θρόνο

⁹⁴³ Πρβλ. Emile Amann – Auguste Dumas, *L’Eglise*, ό.π., σελ. 58-59· François Dvornik, *Byzance*, ό.π., σελ. 114· Τηλέμαχος Κ. Λουγγής, *Η βυζαντινή κυριαρχία*, ό.π., σελ. 218-219.

⁹⁴⁴ Σχετικά με την προσωπικότητα της Θεοφανώς και τη συμβολή της στην πολιτική και στον πολιτισμό της Δύσης βλ. ενδεικτικά J. Moltmann, *Theophano: die Gemahlin Ottos II und ihre Bedeutung für die Politik Ottos I und Ottos II*, Göttingen 1878· Κωνσταντίνος Δ. Καλοκύρης, «Η Ελληνίδα Αυτοκράτειρα Θεοφανώ και η τέχνη του 10ου και 11ου αιώνα στη Δύση και ιδιαίτερα στη Γερμανία», *Βυζαντινά* 17(1997), σελ. 17-61· G. Wolf, “Nochmals zur Frage: Wer war Theophano?“, *Byzantinische Zeitschrift* 81(1988), σελ. 272-283· Αγγελική Παναγοπούλου, *Θεοφανώ: η Βυζαντινή αυτοκράτειρα της Γερμανίας πρέσβειρα του βυζαντινού πολιτισμού στη Δύση*, Αθήνα 2008· Κ. Ε. Μπουραντάς, *Θεοφανώ: η πριγκίπισσα του Βυζαντίου που έγινε συναυτοκράτειρα (coimperatrix) και η Μεγάλη Αυτοκράτειρα (Grosse Reichskaiserin) του Α΄ Γερμανικού Ράϊχ-διαμορφώτρια της γερμανικής γλώσσας και φορέας της ιδέας ενός «Ευρωπαϊκού Συστήματος Κρατών»*, Θεσσαλονίκη 2013. Επίσης, βλ. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 2065.

τρεις γυναίκες της αριστοκρατικής τάξης: η διαβόητη Θεοδώρα,⁹⁴⁵ και οι δύο κόρες της Μαροζία⁹⁴⁶ και Θεοδώρα, προωθώντας πρόσωπα του συγγενικού και του φιλικού περιβάλλοντός τους, τα οποία όμως ήταν ανάξια για το παπικό αξίωμα και δεν διέθεταν εκκλησιαστικό φρόνημα.

Στα μέσα του 10ου αιώνα, την εποχή που στη Ρώμη ανερχόταν στο παπικό αξίωμα ο Ιωάννης ΙΒ΄ το 955, εγγονός της Μαροζίας, ανώριμος νεαρός με κοσμικό πνεύμα και χωρίς εκκλησιαστικό φρόνημα, στην Κωνσταντινούπολη βρισκόταν στο τέλος της ζωής του ο πατριάρχης Θεοφύλακτος (933-956), γιος του αυτοκράτορα Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού, ο οποίος είχε επίσης εκλεγεί στο πατριαρχικό αξίωμα σε πολύ νεαρή ηλικία και είχε εξίσου ανώριμο χαρακτήρα με τον Ιωάννη ΙΒ΄ και κοσμικά ενδιαφέροντα. Η μεν Εκκλησία της Ρώμης έμπαινε σε μία νέα φάση περιπετειών εξαιτίας ενός ανάξιου πάπα η δε Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως απαλλασσόταν από έναν ανάξιο πατριάρχη.⁹⁴⁷

Εκτός όμως από την ανεργμάντιστη προσωπικότητα του Ιωάννη ΙΒ΄ και τα προβλήματα που δημιούργησε στην Εκκλησία της Ρώμης, οι επαναλαμβανόμενες εναλλαγές των προσώπων στο παπικό αξίωμα, ο ρόλος του αυτοκράτορα και ο ρόλος του λαού συνετέλεσαν στην καταγραφή μίας ταραγμένης εποχής για την Εκκλησία της Ρώμης, η οποία άργησε να συνέλθει. Επισημαίνεται ότι μεταξύ των ετών 900 και 1003 ανέβηκαν στον παπικό θρόνο 27 πάπες, μερικοί από τους οποίους παρέμειναν στο αξίωμά τους για πολύ λίγο χρόνο.⁹⁴⁸

⁹⁴⁵ Η Θεοδώρα ήταν περίφημη εταίρα της Ρώμης, που άκμασε το α΄ μισό του 10ου αιώνα. Υπήρξε σύζυγος Ρωμαίου συγκλητικού. Με τις δύο κόρες της Μαροζία (Marotia, Marocia, Marozia) και Θεοδώρα τη νεότερη άσκησαν απόλυτη παντοδυναμία ελέγχοντας χειροτονίες και καθαιρέσεις παπών και τοποθετώντας στα ανώτερα πολιτικά και εκκλησιαστικά αξιώματα φίλους και εραστές. Βλ. λήμμα «Θεοδώρα», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 12, σελ. 504-505.

⁹⁴⁶ Η Μαροζία ήταν τοσκανή πριγκίπισσα και κόρη της Θεοδώρας, που άσκησε μεγάλη επιρροή στην Αγία Έδρα. Το όνομά της συνδέθηκε άρρηκτα με τη φαυλότητα και την πλήρη υποβάθμιση της παπικής εξουσίας. Η Μαροζία από τη σχέση της με τον πάπα Σέργιο Γ΄ (904-911) απέκτησε ένα γιο, τον οποίο κατάφερε να ανεβάσει στον παπικό θρόνο, πρόκειται για τον πάπα Ιωάννη ΙΑ΄ (931-935). Ένας από τους τρεις συζύγους της ήταν ο μαρκήσιος του Σπολέτο Αλβέριχος Α΄, από τον οποίο απέκτησε και άλλο γιο, τον Αλβέριχο Β΄, που κυβέρνησε τη Ρώμη από το 933 μέχρι το 954 και υπέταξε στην εξουσία του τους επόμενους πάπες. Ο Αλβέριχος Β΄ συνέλαβε τη μητέρα του και τη φυλάκισε μαζί με τον ετεροθαλή αδελφό του πάπα Ιωάννη ΙΑ΄. Σχετικά, βλ. λήμμα «Μαροζία», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 16, σελ. 719· William Ragsdale Cannon, *History of Christianity*, ό.π., σελ. 133· Βασιλική Ν. Βλυσίδου, «Προσέγγιση ή εχθρότητα με τη Δύση; Βυζάντιο και Ευρώπη τον 9ο και 10ο αιώνα», στο: *Επιστήμης κοινωνία. Το Βυζάντιο και οι απαρχές της Ευρώπης*, Αθήνα 2004, σελ. 99-117, ιδίως σελ. 112 σημ. 31.

⁹⁴⁷ Σύγκριση των προσωπικοτήτων του πατριάρχη Θεοφύλακτου και του πάπα Ιωάννη ΙΒ΄ βλ. Ελένη Δ. Κατή, *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Πολύευκτος*, ό.π., σελ. 60-61.

⁹⁴⁸ Πρβλ. Τηλέμαχος Κ. Λουγγής, *Η βυζαντινή κυριαρχία*, ό.π., σελ. 207.

Αντίθετα, η Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως κατά το β΄ μισό του 9ου αιώνα και το α΄ μισό του 10ου αιώνα γνώρισε μία περίοδο ισχυροποίησης με τις πατριαρχίες του Φωτίου και του Νικολάου Α΄ Μυστικού με εξαίρεση την περίοδο της πατριαρχίας του Θεοφύλακτου.

Στα μέσα του 10ου αιώνα ανήλθε στον πατριαρχικό θρόνο ο αυστηρός και ασκητικός μοναχός Πολύευκτος υπό την πατριαρχία του οποίου η Εκκλησία είχε μία σταθερή ποιμαντορία. Ο Πολύευκτος προσπάθησε να διορθώσει τα κακώς κείμενα που δημιούργησε η πατριαρχία του Θεοφύλακτου και να αντιμετωπίσει τα προβλήματα που αυτή προκάλεσε. Επιπλέον, η προσωπικότητα του πατριάρχη Πολύευκτου ήταν τέτοιου εκτοπίσματος ώστε, ακόμη και όταν βρέθηκε αντιμέτωπος με την πολιτική εξουσία, κατάφερε να διαχειριστεί τις καταστάσεις, επιτυχώς τις περισσότερες φορές, παρά το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια της πατριαρχικής θητείας του πέρασαν διαδοχικά από τον αυτοκρατορικό θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως τέσσερις αυτοκράτορες, τέσσερις διαφορετικές προσωπικότητες, καθώς η ιδιαιτερότητα της βυζαντινής Εκκλησίας ήταν ότι η θέση της εξαρτιόταν τόσο από την προσωπικότητα του προκαθημένου της όσο και από την προσωπικότητα του αυτοκράτορα, ο οποίος είχε λόγο στην εκλογή του προκαθημένου της.

Οι σχέσεις των δύο Εκκλησιών, Ρώμης και Κωνσταντινουπόλεως, κατά το β΄ μισό του 9ου αιώνα δοκιμάστηκαν από το σχίσμα για την υπόθεση της Βουλγαρίας⁹⁴⁹ και την εκλογή του Φωτίου⁹⁵⁰ και κατά τις αρχές του 10ου αιώνα από την υπόθεση της τετραγαμίας του Λέοντα ΣΤ΄.⁹⁵¹ Αν και η έλλειψη στοιχείων δεν επιτρέπει τον σχηματισμό μίας ολοκληρωμένης εικόνας,⁹⁵² ωστόσο, η τοπική σύνοδος της Κωνσταντινουπόλεως που συγκλήθηκε το 920 για την υπόθεση της τετραγαμίας με την παρουσία των παπικών απεσταλμένων, αλλά και λίγο αργότερα, το 933, η ανάδειξη στον πατριαρχικό θρόνο του Θεοφύλακτου που χειροτονήθηκε από τους παπικούς απεσταλμένους,⁹⁵³ δείχνουν ότι οι σχέσεις των Εκκλησιών Ρώμης και Κωνσταντινουπόλεως ήταν καλές.⁹⁵⁴

⁹⁴⁹ F. Dvornik, "La Lutte entre Byzance et Rome à propos de l'Illyricum au IXe Siècle", στο: *Mélanges Ch. Diehl I*, Paris 1930, σελ. 61-80· Martin Jugie, *Le Schisme Byzantin*, ό.π., σελ. 147-155.

⁹⁵⁰ Για το σχίσμα του Φωτίου ενδεικτικά βλ. Martin Jugie, *Le Schisme Byzantin*, ό.π., σελ. 101-147· François Dvornik, *Le Schisme de Photius: Histoire et Légende*, [Unam Sanctam 19], Paris 1950.

⁹⁵¹ Martin Jugie, *Le Schisme Byzantin*, ό.π., σελ. 159-164· François Dvornik, *Byzance*, ό.π., σελ. 112.

⁹⁵² Emile Amann – Auguste Dumas, *L'Eglise*, ό.π., σελ. 126.

⁹⁵³ Βλ. πιο πάνω σελ. 13 και σημ. 49.

⁹⁵⁴ François Dvornik, *Byzance*, ό.π., σελ. 112-113.

Κατά την εκλογή του Πολύευκτου και την άνοδό του στον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως (956) δεν έχουμε ανταλλαγή *συνοδικών επιστολών*⁹⁵⁵ με τη Ρώμη. Φυσικά, η απουσία *συνοδικών* μεταξύ των δύο εκκλησιαστικών θρόνων δεν σημαίνει κατ' ανάγκην σχίσμα, διακοπή μνημόνευσης και συνεπώς διακοπή κοινωνίας μεταξύ των δύο Εκκλησιών,⁹⁵⁶ ούτε μείωση του ενδιαφέροντος για τα δίπτυχα.⁹⁵⁷

Οι λόγοι της απουσίας *συνοδικών επιστολών* θα πρέπει να αναζητηθούν στις συνθήκες της εποχής, μίας εποχής σύγχυσης και πολιτικών αλλαγών. Λόγω έλλειψης αλληλογραφίας,⁹⁵⁸ μπορούμε να υποθέσουμε ότι ίσως στην Κωνσταντινούπολη δεν γνώριζαν ποιος ήταν κάθε φορά ο πραγματικός πάπας. Επιπλέον, οι εναλλαγές στον παπικό θρόνο ήταν συχνές και γρήγορες και ίσως στο πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως δεν προλάβαιναν να πληροφορηθούν τις εξελίξεις στη Ρώμη ή ακόμη ίσως ανέμεναν την εδραίωση του κάθε πάπα, ο οποίος με την ανάληψη των καθηκόντων του μάλλον δεν θα είχε ως πρώτο μέλημα την αποστολή ενθρονιστικής επιστολής με την ομολογία πίστεως, καθώς οι εσωτερικοί ανταγωνισμοί ήταν έντονοι.⁹⁵⁹ Εάν σε αυτά προστεθεί και η δυσχέρεια που οφειλόταν στους μακρούς δρόμους επικοινωνίας γίνεται φανερό ότι το πατριαρχείο δεν μπορούσε να παρακολουθήσει τις αλλαγές στη Ρώμη.⁹⁶⁰

Εφόσον δεν έχουμε επιστολές, θα έπρεπε, λογικά, ο πάπας ή να ανανεώσει τη θητεία των αποκρισαρίων του στην Κωνσταντινούπολη ή να τους αλλάξει. Η απουσία σχετικής μαρτυρίας δεν είναι δεσμευτική για την εξαγωγή συμπεράσματος, καθώς το γεγονός ότι ο Πολύευκτος υπάρχει

⁹⁵⁵ Ήταν καθήκον κάθε νεοεκλεγμένου πάπα ή πατριάρχη να αποστείλει στα άλλα πατριαρχεία ενθρονιστική επιστολή, τη λεγόμενη *συνοδική*, με την είδηση της χειροτονίας του και τη διακήρυξη της πίστης του. Εάν η επιστολή δεν κρινόταν ως ετερόδοξη τότε του απέστειλαν απαντητική επιστολή, τη λεγόμενη *ειρηνική*, και προστίθετο το όνομά του στα δίπτυχα των άλλων Εκκλησιών. Η ομολογία πίστεως ήταν το κριτήριο της εγγραφής του ονόματος του νεοεκλεγμένου στα δίπτυχα, τα οποία ήταν το επίσημο σύμβολο ενότητας μεταξύ των Εκκλησιών, καθώς κάθε πατριάρχης διατηρούσε εντός των ορίων της δικαιοδοσίας του τα δίπτυχα για τη μνημόνευση των πατριαρχών με τους οποίους βρισκόταν σε κοινωνία. Βέβαια, αυτό προϋπέθετε πως υπήρχε αδιάλειπτη επικοινωνία μεταξύ των εκκλησιαστικών εδρών. Για την ανταλλαγή *συνοδικών* και *ειρηνικών* βλ. Μανουήλ Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοί πίνακες*, ό.π., σελ. 37-38· για τη σημασία των δίπτυχων βλ. G. Every, *The Byzantine Patriarchate*, ό.π., σελ. 31· Στήβεν Ράνσιμαν, *Δύση και Ανατολή σε Σχίσμα*, μτφ. Χρήστος Μαρκόπουλος, (Αθήνα 2008), σελ. 15.

⁹⁵⁶ Γενικότερα για το θέμα βλ. Στήβεν Ράνσιμαν, *Δύση και Ανατολή*, ό.π., σελ. 16· Hans-Georg Beck, *Ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, ό.π., σελ. 353-354.

⁹⁵⁷ Αντίθετα, τον 10ο αιώνα η Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως έδινε μεγάλη σημασία στα δίπτυχα, βλ. Robert F. Taft, *A History*, ό.π., σελ. 124.

⁹⁵⁸ Στην παπική αλληλογραφία δεν εντοπίζεται παρά μόνο η επίμαχη επιστολή του πάπα Ιωάννη ΙΓ' προς τον Νικηφόρο Φωκά. Σχετικά με την επιστολή αυτή βλ. πιο πάνω σελ. 21 σημ. 76.

⁹⁵⁹ Πρβλ. Robert F. Taft, *A History*, ό.π., σελ. 125.

⁹⁶⁰ Πρβλ. Hans-Georg Beck, *Ιστορία της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, ό.π., σελ. 353-354.

στα μαρτυρολόγια της Ρώμης⁹⁶¹ δείχνει ότι δεν είχαν ενστάσεις για την εκλογή του, η οποία εξάλλου δεν ήταν προβληματική, όπως εκείνη του Θεοφύλακτου που είχαν υποστηρίξει νωρίτερα.

Μετά τα μέσα του 10ου αιώνα αυτή η κατάσταση άλλαξε και οι σχέσεις ψυχράνθηκαν, το 968, με την υπόθεση των κτήσεων της νότιας Ιταλίας και την επιστολή του πάπα Ιωάννη ΙΓ΄ προς τον Νικηφόρο Φωκά.⁹⁶²

5. Η πολιτική και η εκκλησιαστική κατάσταση στην Ανατολή

Στην Ανατολή κατά τις αρχές του 7ου αιώνα η εμφάνιση του ισλαμισμού έθεσε τα θεμέλια για τη θρησκευτική και πολιτική ένωση των Αράβων και τους οδήγησε σε μία κατακτητική πορεία προς τις δύο γειτονικές τους αυτοκρατορίες, την περσική και τη βυζαντινή. Η προοδευτική επικράτηση των Αράβων επέφερε στο Βυζάντιο την απώλεια των ανατολικών επαρχιών του και υπήρξε καθοριστική για την εκκλησιαστική κατάσταση των επαρχιών αυτών, στις οποίες ο συριακός και κοπτικός πληθυσμός είχε ήδη παρουσιάσει αυτονομιστικές τάσεις ενισχυμένες από τη θρησκευτική τοποθέτησή του υπέρ του μονοφυσιτισμού. Μετά από την απειλητική εμφάνιση και την επικράτηση των Αράβων στην Ανατολή, το Βυζάντιο άλλοτε επιχειρούσε την ανακατάληψη των ανατολικών επαρχιών του, τις οποίες δεν έπαψε να διεκδικεί, και άλλοτε αγωνιζόταν για την αναχαίτιση της αραβικής προέλασης και την αποτροπή της περαιτέρω επέκτασης της κυριαρχίας τους επί των εδαφών του. Μέσα στο κλίμα αυτό των διαρκών πολεμικών συγκρούσεων οι χριστιανικοί πληθυσμοί και η Εκκλησία δοκιμάστηκαν σκληρά. Επιπλέον, την κατάσταση επιδεινώναν οι διαρκείς ανταγωνισμοί που εκδηλώνονταν μεταξύ των διαφόρων αραβικών φυλών.⁹⁶³

Οι Άραβες, κατέχοντας από τα μέσα κιόλας του 7ου αιώνα την Αίγυπτο και την Αλεξάνδρεια, τη Συρία και την Αντιόχεια, την Παλαιστίνη και τα Ιεροσόλυμα, είχαν θέσει υπό την εξουσία τους τις τρεις πατριαρχικές έδρες της Ανατολής, που αποδυναμώθηκαν πλήρως.

⁹⁶¹ Anastase le Bibliothécaire, *Interpretatio Chronologiae S. Nicephori*, στο: *Patrologiae cursus completus, Series latina*, έκδ. J. P. Migne, Paris 1844- 1855, τόμ. 129, στ. 549.

⁹⁶² François Dvornik, *Byzance*, ό.π., σελ. 113-114.

⁹⁶³ Σχετικά με την εμφάνιση των Αράβων, τις επιδρομές, την επικράτησή τους στην Ανατολή και τους αγώνες του Βυζαντίου εναντίον τους από τον 7ο ως τον 10ο αιώνα βλ. Georg Ostrogorsky, *Ιστορία*, ό.π., τόμ. Α΄, σελ. 176-217 και σποραδικά Georg Ostrogorsky, *Ιστορία*, ό.π., τόμ. Β΄, σελ. 15-191.

α. Πατριαρχείο Αλεξανδρείας

Από τότε που σημειώθηκε η αραβική κατάκτηση της Αιγύπτου, η Εκκλησία της Αλεξανδρείας υπήρξε, άλλοτε λιγότερο και άλλοτε περισσότερο, δοκιμαζόμενη από διωγμούς και πιέσεις και εξαρτώμενη από τις διαθέσεις των Αράβων χαλιφών. Ο 10ος αιώνας βρήκε την Εκκλησία της Αλεξανδρείας συνταρασσόμενη από εσωτερικά προβλήματα που την δίχασαν και με διακοπείσα την κοινωνία της με την Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως εξαιτίας των αραβικών διωγμών ήδη από την εποχή της δυναστείας των Ομεϋαδών (661-750).⁹⁶⁴

Μεταξύ 937 και 938 ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Θεοφύλακτος έστειλε *συνοδική* επιστολή⁹⁶⁵ στον πατριάρχη Αλεξανδρείας Ευτύχιο (933-940) και ζήτησε την αποκατάσταση των σχέσεων και το αμοιβαίο μνημόσυνο των πατριαρχών. Η κοινωνία των δύο Εκκλησιών, ακόμη και αν επανεκκίνησε, μάλλον δεν μπόρεσε να διατηρηθεί μέσα στις εξαιρετικά αντίξοες συνθήκες. Ίσως έτσι εξηγείται και η απουσία *συνοδικής* επιστολής του Πολύευκτου μετά την άνοδό του το 956 στον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως, την οποία θα έπρεπε να είχε απευθύνει προς τον πατριάρχη Αλεξανδρείας Ιώβ (Ιάκωβος) (954-960).

Κατά το β' μισό του 10ου αιώνα, εποχή της πατριαρχίας του Πολύευκτου στην Κωνσταντινούπολη, εξαιτίας των μεγάλων στρατιωτικών επιτυχιών των Βυζαντινών κατά των Αράβων η Εκκλησία της Αλεξανδρείας γνώρισε πολλές διώξεις και υπέστη «αντίποινα» από τον αραβικό όχλο. Αυτή η ταραγμένη κατάσταση δεν επέτρεψε την εκλογή νέου πατριάρχη Αλεξανδρείας μετά τον θάνατο του Ιώβ περί το 960. Ο πατριαρχικός θρόνος χήρεψε επί δύο ή τρία χρόνια και μόλις το 963 εξελέγη νέος πατριάρχης Αλεξανδρείας ο Ηλίας Α' (963-1000).⁹⁶⁶

⁹⁶⁴ *Histoire de Yahya-Ibn-Sa'ïd d'Antioche. Continueur de Sa'ïd-Ibn-Bitriq*, έκδ. με γαλλική μτφ. Ι. Kratchkovsky – A. Vasiliev, R. Graffin – F. Nau, *Patrologia Orientalis* 18(1924), σελ. 700-833, ιδίως σελ. 710-711. Σύμφωνα με τον Άραβα ιστορικό είχε διακοπεί η κοινωνία και των τριών πατριαρχείων της Ανατολής με την Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως από την εποχή των Ομεϋαδών.

⁹⁶⁵ *Histoire de Yahya*, ό.π., σελ. 710-711. Από τον V. Grumel, *Les régestes*, αρ. 787 ο χρόνος αποστολής της επιστολής τοποθετείται στο διάστημα από 8 Νοεμβρίου 937 ως 28 Οκτωβρίου 938. Η ίδια επιστολή απευθύνθηκε και στα δύο άλλα πατριαρχεία της Ανατολής. Ο Steven Runciman, *The Emperor Romanus Lecapenus*, ό.π., σελ. 77 θεωρεί ότι ο πατριάρχης Θεοφύλακτος ζήτησε την κοινωνία με τα πατριαρχεία της Ανατολής καθ' υπαγόρευση του πατέρα του Ρωμανού Α' Λακαπηνού. Για την επιστολή βλ. και Χρυσσοστόμου Ι. Παπαδοπούλου, *Ιστορία της Εκκλησίας Αλεξανδρείας (62-1934)*, ανατύπωση Θεσσαλονίκη 2009 (1η έκδ. Εν Αλεξανδρεία 1935), σελ. 529-530. Πρβλ. Robert F. Taft, *A History*, ό.π., σελ. 125.

⁹⁶⁶ Χρυσσοστόμου Παπαδοπούλου, *Ιστορία της Εκκλησίας Αλεξανδρείας*, ό.π., σελ. 531-535.

β. Πατριαρχείο Αντιοχείας

Το γεγονός της αραβικής κατάκτησης της Συρίας κατά τον 7ο αιώνα αποτελούσε για το Βυζάντιο μία διαρκή πρόκληση για την ανακατάληψη της περιοχής και φυσικά δεν έπαυσε να επιδιώκει την επανάκτηση αυτής της εξαιρετικής σημασίας παλαιάς ανατολικής επαρχίας του. Από τις αρχές του 10ου αιώνα οι προσπάθειες του Βυζαντίου μπήκαν σε μία νέα φάση μέχρι που, λίγο μετά τα μέσα του αιώνα, ο αυτοκράτορας Νικηφόρος Φωκάς (963-969) με δυναμικές εκστρατείες στη Συρία κατάφερε να επιτύχει την ανάκτηση εδαφών, αλλά και της ίδιας της Αντιοχείας (969).⁹⁶⁷

Ήδη από τις αρχές του 10ου αιώνα η Εκκλησία της Αντιοχείας υπήρξε εξαιρετικά δοκιμαζόμενη, καθώς ήταν ο δέκτης των συνεπειών των εχθρικών σχέσεων μεταξύ των Βυζαντινών και των Αράβων και των πολεμικών αναμετρήσεων τους επί των εδαφών της Συρίας.

Η Εκκλησία της Αντιοχείας δεν είχε κοινωνία με την Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως. Μεταξύ 937 και 938 ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Θεοφύλακτος έστειλε *συνοδική* επιστολή στον πατριάρχη Αντιοχείας Θεοδόσιο (934-943), με την οποία ζήτησε την αποκατάσταση της κοινωνίας και το αμοιβαίο μνημόσυνο.⁹⁶⁸

Όπως στην περίπτωση του πατριαρχείου Αλεξανδρείας, έτσι και στην περίπτωση του πατριαρχείου Αντιοχείας φαίνεται πως η αποκατάσταση των σχέσεων και η κοινωνία με την Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως ήταν μάλλον αδύνατον να διατηρηθεί εξαιτίας των συνθηκών, που επικρατούσαν στην περιοχή. Μετά τον θάνατο του πατριάρχη Θεοδόσιου εκλέχθηκε στον πατριαρχικό θρόνο της Αντιοχείας ο Θεοχάριστος (943-948), μετά τον θάνατο του οποίου ακολούθησε μία μακρά περίοδος χηρείας του πατριαρχικού θρόνου. Μόλις το 960 η Εκκλησία της Αντιοχείας απέκτησε και πάλι πατριάρχη με την εκλογή του Χριστόφορου (960-967).

Όταν ο Πολύευκτος εκλέχθηκε πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως απέστειλε *συνοδική* επιστολή προς τον πατριάρχη Αντιοχείας.⁹⁶⁹ Οποσδήποτε η επιστολή στάλθηκε μετά τον Απρίλιο του 956, ημερομηνία εκλογής του Πολύευκτου ως πατριάρχη. Δοθέντος όμως ότι την εποχή εκείνη χήρευε η Εκκλησία της Αντιοχείας, τότε μπορεί να θεωρηθεί ως πιθανόν ότι η *συνοδική* του

⁹⁶⁷ Georg Ostrogorsky, *Ιστορία*, ό.π., τόμ. Β', σελ. 170-171· Χρυσσοτόμου Ι. Παπαδοπούλου, *Ιστορία της Εκκλησίας Αντιοχείας*, ανατύπωση Θεσσαλονίκη 2010 (1η έκδ. Εν Αλεξανδρεία 1951), σελ. 813-819.

⁹⁶⁸ *Histoire de Yahya*, ό.π., σελ. 710-711. Από τον V. Grumel, *Les régestes*, αρ. 787 ο χρόνος αποστολής της επιστολής τοποθετείται στο διάστημα από 8 Νοεμβρίου 937 ως 28 Οκτωβρίου 938. Για την επιστολή βλ. και Χρυσσοτόμου Ι. Παπαδοπούλου, *Ιστορία της Εκκλησίας Αντιοχείας*, ό.π., σελ. 805-806.

⁹⁶⁹ Θεοδώρου Νικαίας, *Τῷ Ἀντιοχείας πατριάρχη ἐκ προσώπου Πολυεύκτου πατριάρχου*, στο: Jean Darrouzès, *Épistoliers byzantins*, επιστολή αρ. 20, σελ. 288-289· V. Grumel, *Les régestes*, αρ. 789j.

πατριάρχη Πολύευκτου στάλθηκε μετά το 960, όταν εκλέχθηκε νέος πατριάρχης για τον θρόνο της Αντιοχείας ο Χριστόφορος.⁹⁷⁰

Το 967 ο πατριάρχης Αντιοχείας Χριστόφορος δολοφονήθηκε και ακολούθησε ένα κενό τριών ετών περίπου στον πατριαρχικό θρόνο εξαιτίας της επικράτησης κλίματος τρομοκρατίας κατά των χριστιανικών πληθυσμών.⁹⁷¹

Κατά την υπό συζήτηση περίοδο ορισμένες περιοχές της Συρίας, που ανήκαν στο πατριαρχείο της Αντιοχείας και είχαν ανακτηθεί από τους Βυζαντινούς, υπήχθησαν εκκλησιαστικώς στο πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, διότι η Αντιόχεια δεν είχε απελευθερωθεί. Μετά την απελευθέρωσή της, το 969, προέκυψε η ανάγκη ανασυγκρότησης του πατριαρχείου και η εκλογή πατριάρχη.⁹⁷² Επιθυμία του αυτοκράτορα Νικηφόρου Φωκά ήταν να πληρωθεί ο χρεύων πατριαρχικός θρόνος και για τον λόγο αυτό επιλέχθηκε ο επίσκοπος Φλαβιάδος Ευστράτιος (Ευστάθιος), όμως η δολοφονία του αυτοκράτορα δεν επέτρεψε την ολοκλήρωση των διαδικασιών. Με την άνοδο του Ιωάννη Τζιμισκή στον αυτοκρατορικό θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως εκλέχθηκε, ως πατριάρχης Αντιοχείας, ο Θεόδωρος Α΄ (970-976). Χειροτονήθηκε στην Κωνσταντινούπολη από τον Κωνσταντινουπόλεως Πολύευκτο, αφού προηγουμένως υποβλήθηκε σε συνοδική εξέταση για να διαπιστωθεί η επάρκειά του, αλλά και η ορθοδοξία του, διότι προερχόταν από μία περιοχή όπου υπήρχαν μονοφυσίτες και αιρετικοί.⁹⁷³

Η απελευθέρωση της Αντιοχείας και η πλήρωση του πατριαρχικού θρόνου της είχε εξαιρετική σημασία για το Βυζάντιο και αυτό αντικατοπτρίζεται στο γεγονός ότι αυτοκράτορας και πατριάρχης έσπευσαν να ενισχύσουν το πατριαρχείο.

Ο αυτοκράτορας Ιωάννης Τζιμισκής αποκατέστησε τη δικαιοδοσία του πατριαρχείου Αντιοχείας σε όλες τις επαρχίες, τους ναούς και τις μονές, που υπάγονταν σε αυτό και παραχώρησε τη μονή της Θεοτόκου των Οδηγών στην Κωνσταντινούπολη ως ενδιαίτημα των πατριαρχών

⁹⁷⁰ Για τη συνοδική επιστολή και τον συντάκτη της βλ. Ελένη Δ. Κατή, *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Πολύευκτος*, ό.π., σελ. 105-106, 138.

⁹⁷¹ Για τη δολοφονία του Χριστόφορου βλ. *Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum*, έκδ. I. Thurn, [Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Series Berolinensis 5], Berolini et Novi Eboraci 1973, σελ. 279⁸¹⁻⁸² = *Georgius Cedrenus Compendium Historiarum*, έκδ. I. Bekker, τόμ. II, [Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae], Bonnæ 1839, σελ. 374²³-375¹. Σχετικά με τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν βλ. αναλυτικά Χρυσοστόμου Ι. Παπαδοπούλου, *Ιστορία της Εκκλησίας Αντιοχείας*, ό.π., σελ. 806-810.

⁹⁷² Για τα γεγονότα της εποχής βλ. Χρυσοστόμου Ι. Παπαδοπούλου, *Ιστορία της Εκκλησίας Αντιοχείας*, ό.π., σελ. 825-831.

⁹⁷³ Για το θέμα της πλήρωσης του πατριαρχικού θρόνου της Αντιοχείας μετά από την απελευθέρωση της πόλης, αλλά και για τη συνοδική εξέταση στην οποία υποβλήθηκε ο υποψήφιος πατριάρχης βλ. Ελένη Δ. Κατή, *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Πολύευκτος*, ό.π., σελ. 280-285.

Αντιοχείας κατά τη διαμονή τους στην Κωνσταντινούπολη. Επιπλέον, προχώρησε στην απομάκρυνση των Παυλικιανών⁹⁷⁴ από την περιοχή της δικαιοδοσίας του πατριαρχείου Αντιοχείας.

Ο πατριάρχης Πολύευκτος παραχώρησε στον εκάστοτε πατριάρχη Αντιοχείας το δικαίωμα να λειτουργεί, να τελεί χειροτονίες και να μνημονεύεται στα εντός της Κωνσταντινουπόλεως μετόχια του πατριαρχείου Αντιοχείας.⁹⁷⁵

γ. Πατριαρχείο Ιεροσολύμων

Εξίσου τραγικές ήταν οι συνέπειες της αραβικής κατάκτησης της Παλαιστίνης για την Εκκλησία των Ιεροσολύμων, η οποία υπέστη διωγμούς και έπεσε σε αφάνεια. Κατά το α' μισό του 10ου αιώνα η κατάσταση στην Παλαιστίνη ήταν ιδιαίτερα ταραγμένη τόσο εξαιτίας των εμφυλίων πολέμων μεταξύ των αραβικών φυλών όσο και εξαιτίας των επιθέσεων των Βυζαντινών στρατευμάτων.⁹⁷⁶ Οι σφοδρές ταραχές δυσχέραναν ακόμη περισσότερο τη ζωή των χριστιανικών πληθυσμών της περιοχής και τη λειτουργία της εμπερίστατης Εκκλησίας των Ιεροσολύμων, που δοκιμαζόταν σκληρά. Λόγω των συνθηκών που επικρατούσαν δεν φαίνεται πιθανή η επικοινωνία με την Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως.⁹⁷⁷

Ίσως μία ελαφρά βελτίωση της πολιτικής κατάστασης λίγο πριν τα μέσα του 10ου αιώνα σχετίζεται με την προσπάθεια αποκατάστασης της κοινωνίας ανάμεσα στην Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως και την Εκκλησία των Ιεροσολύμων. Μεταξύ 937 και 938 ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Θεοφύλακτος, όπως έπραξε με τους δύο άλλους πατριάρχες της Ανατολής, απέστειλε

⁹⁷⁴ Για την αίρεση των Παυλικιανών, των οποίων οι κοινότητες ήταν εξαπλωμένες κατά μήκος του αραβο-βυζαντινού συνόρου, από την Αρμενία μέχρι την Κιλικία, όπου κατοικούσαν αρμενο-συριακοί πληθυσμοί, βλ., ενδεικτικά, Ι. Αναστασίου, *Οι Παυλικιανοί: Η ιστορία και η διδασκαλία των από της εμφανίσεως μέχρι των νεωτέρων χρόνων*, Αθήναι 1959· Ν. Garsoian, "Byzantine Heresy: A Reinterpretation", *Dumbarton Oaks Papers* 25(1971), σελ. 87-113· Ρ. Lemerle, "L'histoire des Pauliciens d'Asie Mineure d'après les sources grecques", *Travaux et mémoires* 5(1973), σελ. 1-144, ιδίως σελ. 53-56, 108. Επίσης, βλ. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, σελ. 1606.

⁹⁷⁵ Σχετικά, βλ. Ελένη Δ. Κατή, *Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Πολύευκτος*, ό.π., σελ. 285-286.

⁹⁷⁶ Αναλυτικά για την κατάσταση στην Εκκλησία των Ιεροσολύμων από την αρχή της αραβοκρατίας μέχρι και τον 10ο αιώνα βλ. Χρυσοστόμου Ι. Παπαδοπούλου, *Ιστορία της Εκκλησίας Ιεροσολύμων*, ανατύπωση Θεσσαλονίκη 2010 (1η έκδ. Εν Ιεροσολύμοις και Αλεξανδρεία 1910), σελ. 274-396.

⁹⁷⁷ Χρυσοστόμου Ι. Παπαδοπούλου, *Ιστορία της Εκκλησίας Ιεροσολύμων*, ό.π., σελ. 379.

επιστολή και προς τον πατριάρχη Ιεροσολύμων Χριστόδουλο Α΄ (937-) ζητώντας την αποκατάσταση των σχέσεων και το αμοιβαίο μνημόσυνο.⁹⁷⁸

Η αποκατάσταση των σχέσεων μεταξύ των πατριαρχείων φαίνεται πως δεν είχε διάρκεια, εφόσον η βελτίωση της γενικότερης κατάστασης στην Παλαιστίνη ήταν προσωρινή, διότι μετά από τα μέσα του 10ου αιώνα το αραβικό κράτος αφενός συνταρασσόταν για πολλοστή φορά από εσωτερικές ταραχές, αφετέρου είχε να αντιμετωπίσει τις εκστρατείες του βυζαντινού αυτοκράτορα Νικηφόρου Φωκά (963-969) και στη συνέχεια του Ιωάννη Τζιμισκή (969-976). Οι νικηφόρες εκστρατείες των Βυζαντινών στην Ασία είχαν ως αποτέλεσμα τις βιαιοπραγίες των αραβικών πληθυσμών της Παλαιστίνης κατά των χριστιανικών πληθυσμών της περιοχής.

Στα μέσα του 10ου αιώνα, εποχή που στον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως ανήλθε ο Πολύευκτος, στον πατριαρχικό θρόνο των Ιεροσολύμων βρισκόταν ο Αγάθων (950-964). Η απουσία *συνοδικής* επιστολής, ή έστω μνείας αυτής, του νεοεκλεγέντος πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως προς τον πατριάρχη Ιεροσολύμων μάλλον συνηγορεί στην πιθανότητα να ήταν ήδη διακεκομμένες οι σχέσεις των δύο πατριαρχείων, εάν βέβαια είχαν έστω για λίγο αποκατασταθεί ωρίτερα επί Θεοφύλακτου.

Τον πατριάρχη Αγάθωνα διαδέχθηκε ο Ιωάννης Ζ΄ (964-966), ο οποίος δολοφονήθηκε από τον αραβικό όχλο μέσα στον ναό της Αναστάσεως.⁹⁷⁹ Μετά από τρίμηνη χηρεία του πατριαρχικού θρόνου, εξαιτίας του κλίματος τρομοκρατίας, εκλέχθηκε ο Χριστόδουλος Β΄ (966-969) και μετά από τον θάνατό του, το έτος 969, εκλέχθηκε ο Θωμάς Β΄ (969-978). Ακολούθησε διετής χηρεία του πατριαρχικού θρόνου Ιεροσολύμων εξαιτίας δυσμενών πολιτικών συνθηκών και στη συνέχεια πλήρωσή του με την εκλογή του Ιωσήφ (980-983).⁹⁸⁰

Εξαιτίας της ύπαρξης της *συνοδικής* επιστολής του πατριάρχη Πολύευκτου προς τον πατριάρχη Αντιοχείας μπορούμε να θεωρήσουμε ως πιθανά δύο ενδεχόμενα. Ο Πολύευκτος είτε απέστειλε όμοιες επιστολές και στους πατριάρχες Αλεξανδρείας και Ιεροσολύμων, αλλά δεν διασώθηκαν,

⁹⁷⁸ *Histoire de Yahya*, ό.π., σελ. 710-711. Από τον V. Grumel, *Les régestes*, αρ. 787 η επιστολή χαρακτηρίζεται «συνοδική» και ο χρόνος της αποστολής της τοποθετείται στο διάστημα από 8 Νοεμβρίου 937 ως 28 Οκτωβρίου 938. Για την επιστολή βλ. και Χρυσόστομου Ι. Παπαδοπούλου, *Ιστορία της Εκκλησίας Ιεροσολύμων*, ό.π., σελ. 380.

⁹⁷⁹ *Ioannis Scylitzae Synopsis*, ό.π., σελ. 278⁷⁷-279⁸⁰ = *Georgius Cedrenus Compendium Historiarum*, ό.π., τόμ. ΙΙ, σελ. 374¹⁹-23· Χρυσόστομου Ι. Παπαδοπούλου, *Ιστορία της Εκκλησίας Ιεροσολύμων*, ό.π., σελ. 383-384.

⁹⁸⁰ Χρυσόστομου Ι. Παπαδοπούλου, *Ιστορία της Εκκλησίας Ιεροσολύμων*, ό.π., σελ. 384-386.

είτε δεν μπόρεσε να αποστείλει λόγω των συνθηκών που επικρατούσαν στην Ανατολή με την αραβική κατάκτηση.

Σε κάθε περίπτωση, αυτό που προκύπτει είναι ότι ο Πολύευκτος, ως νέος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, είτε επιχείρησε να διατηρήσει την κοινωνία μεταξύ της Κωνσταντινουπόλεως και των λοιπών πατριαρχείων της Ανατολής ή έστω της Αντιοχείας, εάν βέβαια είχε διάρκεια η προηγούμενη προσπάθεια του Θεοφύλακτου, είτε επιχείρησε εκ νέου να αποκαταστήσει την κοινωνία.

6. Σύντομη ανακεφαλαίωση

Από όσα εκτέθηκαν πιο πάνω, γίνεται φανερό ότι ο 10ος αιώνας υπήρξε εποχή ισχυροποίησης και σταθερότητας για το πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, η οποία άρχισε με την πατριαρχία του Νικολάου Α΄ Μυστικού (901-907, 912-925). Μολονότι η αποτυχημένη πατριαρχία του Θεοφύλακτου (933-956) είναι γεγονός και προκάλεσε πλήθος προβλημάτων, ωστόσο αμέσως μετά από αυτήν ξεκίνησε μία φάση εξομάλυνσης της κατάστασης με την πατριαρχία του Πολύευκτου (956-970). Ο πατριαρχικός θεσμός ανέκτησε το κύρος του και ενισχύθηκε.

Την ίδια εποχή η Ρώμη βρισκόταν εκτός της βυζαντινής κυριαρχίας και απομονωμένη εξαιτίας των προγενέστερων λομβαρδικών και σλαβικών επιδρομών. Η Εκκλησία της ταλανιζόταν από τις αλληπάλληλες εναλλαγές προσώπων στον παπικό θρόνο και από εσωτερικά προβλήματα.

Τη στιγμή που η Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως βίωνε τη σταθερότητα με τη δεκατετραετή πατριαρχία του Πολύευκτου, η Εκκλησία της Ρώμης στο αντίστοιχο χρονικό διάστημα βρισκόταν σε μία περίοδο παρακμής, που κορυφώθηκε όταν στον παπικό θρόνο ανήλθε ο πάπας Ιωάννης ΙΒ΄ (955-964), και ακολούθησε η εναλλαγή άλλων τριών προσώπων στον παπικό θρόνο: του Λέοντα Η΄ (963-965), του Βενέδικτου Ε΄ (964) και του Ιωάννη ΙΓ΄ (965-972).

Στην Ανατολή ο 10ος αιώνας βρήκε τους τρεις πατριαρχικούς θρόνους, Αλεξανδρείας, Αντιοχείας και Ιεροσολύμων, δοκιμαζόμενους από την αραβική κατάκτηση και καταπονούμενους από δολοφονίες πατριαρχών, ολιγόχρονες πατριαρχίες και χηρείες.

Μέσα σε αυτό το «διεθνές» κλίμα η Κωνσταντινούπολη ήταν σταθερά η μόνη πατριαρχική έδρα σε βυζαντινό έδαφος και μοιραία συνδεδεμένη με την πορεία της αυτοκρατορίας, η οποία ήταν ανοδική και σημαδεύτηκε από την εξέχουσα πολιτιστική ανέλιξη, την άνθιση των γραμμάτων, αλλά και τα μεγάλα στρατιωτικά επιτεύγματα και τις νικηφόρες εκστρατείες. Με την

απελευθέρωση της Αντιοχείας (969) η βυζαντινή αυτοκρατορία είχε πλέον δύο ορθόδοξες πατριαρχικές έδρες εντός των συνόρων της. Γεγονός που περιβλήθηκε από το έντονο ενδιαφέρον τόσο του αυτοκράτορα όσο και του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως για την Αντιόχεια.

ISSN 2945-0683